

ТЕПЕРІШНЄ ТА МАЙБУТНЄ УКРАЇНСЬКОЇ ПСИХОЛОГІЇ: надбання та втрати

*Збірник тез доповідей
Всеукраїнського наукового круглого столу
(22 травня 2024 року)*

Національна академія педагогічних наук України
Інститут психології імені Г. С. Костюка
Лабораторія загальної психології та історії психології ім. В. А. Роменця
Лабораторія психології особистості ім. П.Р.Чамати

ТЕПЕРІШНЄ ТА МАЙБУТНЄ УКРАЇНСЬКОЇ ПСИХОЛОГІЇ: НАДБАННЯ ТА ВТРАТИ

*Збірник тез доповідей
Всеукраїнського наукового круглого столу*

(22 травня 2024 року)

Київ – 2024

Друкується за ухвалою Вченої ради Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України (протокол №14 від 28.11.2024 року).

Теперішнє та майбутнє української психології: надбання та втрати / Збірник тез доповідей Всеукраїнського наукового круглого онлайн-столу (м. Київ, 22 травня 2024 року) / за ред. С. Д. Максименка, В. В. Турбан. – Київ, Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2024. – 70 с.

Редакційна колегія:

Максименко С. Д., дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор; **Турбан В. В.**, докторка психологічних наук, професорка; **Сердюк Л. З.**, докторка психологічних наук, професорка; **Бугайова Н. М.**, кандидатка психологічних наук, старша наукова співробітниця.

До збірника увійшли тези доповідей щорічного Всеукраїнського наукового круглого онлайн-столу «Теперішнє та майбутнє української психології: надбання та втрати» (м. Київ, 22 травня 2024 року).

На науковому круглому онлайн-столі обговорювалися такі основні питання: особливості розвитку психології особистості в Україні; соціально-психологічні чинники та закономірності формування і розвитку психології особистості в науці; особистість у психології та культурі: методи дослідження зародження та розвитку сучасних понять; психологічне забезпечення інноваційних технологій в освіті; особистість в українській психології та культурі: сучасні методи дослідження та особливості корекційної роботи; психологічне забезпечення та психологічний супровід допомоги населенню України в сучасних умовах; саморозвиток і самореалізація науковця-психолога у сучасній науці.

Рекомендації щодо впровадження результатів Всеукраїнського наукового круглого онлайн-столу полягають у підвищенні обізнаності науковців, викладачів і аспірантів щодо наслідків та перспектив становлення особистості у невизначеному світі та можливостей практичного використання досягнень загальної психології, психології особистості, історії психології, тощо в сучасних умовах освіти та науки.

Збірник адресований фахівцям-психологам науковцям та практикам, викладачам закладів вищої освіти, педагогам та вихователям, докторантам, аспірантам та студентам.

Матеріали опубліковано в авторській редакції. Відповідальність за достовірність викладеного матеріалу покладено на авторів статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.

© Автори статей, 2024

© Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2024

© Бугайова Н.М., дизайн, макет, 2024

З М І С Т

Турбан В. В.	ЦІЛІСНИЙ ПОГЛЯД НА РЕАБІЛІТАЦІЮ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ–УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ: СУПЕРЕЧНОСТІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ _____	7
Березіна О. О.	ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ ВІЙНИ В КРАЇНАХ ЄС: ПРОБЛЕМИ ЧИ МОЖЛИВОСТІ? _____	9
Бугайова Н. М.	ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ УЧАСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У БОЙОВИХ ДІЯХ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД _____	13
Бурлакова І. А., Шевяков О. В.	МОДЕЛЮВАННЯ ЛІДЕРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ СУЧАСНОГО СПОРТСМЕНА _____	16
Вернік О.Л.	ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО ЗРОСТАННЯ _____	20
Гейко Є. В.	СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МІСЦЯ КОГНІТИВНОГО СТИЛЮ У СТРУКТУРІ ЦІЛІСНОСТІ ОСОБИСТОСТІ _____	22
Гомонюк В. О.	ТЕОРЕТИКО - МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ-УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ _____	25
Завацький В. Ю.	АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ПІДХОДІВ ДО ФЕНОМЕНУ АНТИЦИПАЦІЇ У СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНОМУ ВИМІРІ _____	27
Коваль І. А.	ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАХИСТИ У МАТЕРІВ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДИТИНУ З НЕВИЛІКОВНИМИ, В ТОМУ ЧИСЛІ ОРФАННИМИ ЗАХВОРЮВАННЯМИ _____	29
Круглов К. О.	СОЦІАЛЬНО-УПРАВЛІНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ КЕРІВНИКА-ЛІДЕРА У ВИМІРАХ СУЧАСНОГО БІЗНЕСУ _____	31
Лукашов О. О.	МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ГУМАНІТАРНОГО ПРОФІЛЮ _____	33
Мельник О. А.	ПОВЕДІНКОВИЙ АКТ І МЕХАНІЗМИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ _____	35
Омелянюк С. М.	ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ ОСОБИСТОСТІ У ДИСКУРСІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН СОЦІУМУ _____	38
Поклад І. М.	ВИТОКИ ВІЙСЬКОВОГО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАГАРТУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ _____	40
Разумовська Т. В.	СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАСЛІДКІВ СЕКСУАЛЬНИХ ВІДХИЛЕНЬ В ОСОБИСТОСТЕЙ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ НА ВОЄННИЙ СТРЕС _____	43
Скальська Л. О., Горбачов В. О.	ПЕРЕЖИВАННЯ УЧАСНИКАМИ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ СИТУАЦІЙ ТА ОБСТАВИН ВІЙНИ _____	45
Солодчук С. Є.	РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ ЯК ЗАХИСНИЙ ФАКТОР ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ _____	48
Терещук А. Д.	ТРАВМА ЯК ЧИННИК ЗРОСТАННЯ ОСОБИСТОСТІ _____	51

Торжевська Н. Р.	ДОСЛІДЖЕННЯ І ХАРАКТЕРИСТИКА ЧИННИКІВ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ФОРМУВАННЯ І ЗМІНУ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ _____	53
Турбан В. В.	САЛЮТОГЕННИЙ ПІДХІД У АДАПТАЦІЇ ДО УМОВ МИРНОГО ЖИТТЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ-УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ _____	57
Фалько Н. М.	ГАРМОНІЗАЦІЯ ЖИТТЄВОГО ПРОСТОРУ МОЛОДІ У СОЦІО- ТА ЕКОКУЛЬТУРНОМУ ДИСКУРСІ _____	59
Френкель С.	ПРОБЛЕМА ПОДОЛАННЯ ВАЖКИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЙ ЛЮДЬМИ ІЗ ХРОНІЧНИМИ ХВОРОБАМИ _____	61
Чудакова В. П.	АСПЕКТИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ОСОБИСТОСТІ В ЕКСТРИМАЛЬНИХ, КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ ТА ДОВГОТРИВАЛОЇ НАПРУГИ, У ПОДОЛАННІ НАСЛІДКІВ ТРАВМУЮЧИХ СИТУАЦІЙ, РОЗВИТКУ СТРЕСОСТІЙКОСТІ, ЗДАТНОСТІ ДО ШВИДКОЇ АДАПТАЦІЇ І ПОСТТРАВМАТИЧНОГО ЗРОСТАННЯ _____	64
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТЕЗ ДОПОВІДЕЙ _____		68

Турбан В. В.,
докторка психологічних наук, професорка,
завідувачка лабораторії загальної психології
та історії психології ім. В. А. Роменця
Інституту психології імені Г. С. Костюка
НАПН України,
м. Київ, Україна

ЦІЛІСНИЙ ПОГЛЯД НА РЕАБІЛІТАЦІЮ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ–УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ: СУПЕРЕЧНОСТІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Останнім часом спостерігається інтенсивне впровадження нових методів і технологій діагностики, лікування, корекції та профілактики стресових впливів у процес комплексної реабілітації військовослужбовців, які були учасниками бойових дій. Однак, незважаючи на збільшення вітчизняних і зарубіжних досліджень, присвячених цій проблемі, все ще відчувається її недостатня розробленість із позицій ідей цілісного психологічного погляду, без використання якого повноцінна реабілітація військовослужбовців-учасників бойових дій буде малоефективною.

З урахуванням результатів проведеного аналізу наукових джерел з проблеми організації та проведення реабілітаційної діяльності військовослужбовців, які були учасниками бойових дій, виявлено певні суперечності між:

- необхідністю здійснення комплексної реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій, і відсутністю узгодженої діяльності мультидисциплінарної команди, яка б її здійснювала на високому професійному рівні;

- зростаючими вимогами до якості роботи спеціалізованих установ та соціальних служб, що здійснюють реабілітацію військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, і недостатнім методичним забезпеченням такої діяльності;

- значним зростанням попиту на реабілітаційні послуги від самих військовослужбовців-учасників бойових дій та реальним станом їх надання цій категорії клієнтів у зв'язку з відсутністю інноваційних технологій та браком практичного досвіду у фахівців соціальних служб не тільки, щодо реалізації комплексної реабілітації;

- доцільністю реалізації окремих ідей зарубіжного досвіду здійснення реабілітаційної діяльності військових, що були учасниками військових дій, і складністю його адаптації до вітчизняних умов.

На основі опрацювання наукової літератури та для вирішення суперечностей, зазначених вище, рекомендуємо по шагові дії, які мають такий вигляд:

1. Конкретизувати сутність дефініції «реабілітація», охарактеризувати її види та дослідити нормативне забезпечення, підходи і принципи організації реабілітаційної діяльності в системі психологічних служб в Україні.

2. Аргументувати необхідність застосування та визначити потенціал інноваційних технологій у процесі здійснення реабілітації особового складу Збройних Сил України, що брали участь у бойових діях.

3. Обґрунтувати систему організації та здійснення комплексної реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій та розробити модель її реалізації.

4. Виокремити та перевірити ефективність організаційно-педагогічних умов дієвості реабілітаційної діяльності з військовослужбовцями-учасниками бойових дій.

5. Експериментально перевірити дієвість запропонованої системи організації та здійснення комплексної реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій.

6. Розробити методичні рекомендації фахівцям різного спрямування щодо оптимізації реабілітаційної діяльності з військовослужбовцями Збройних Сил України, що брали участь у бойових діях.

Провідною ідеєю є положення про необхідність організації та здійснення комплексної (соціальної, психологічної, медичної/фізичної, педагогічної) реабілітації військовослужбовців Збройних Сил України, які брали участь у бойових діях у спеціалізованих реабілітаційних установах, що передбачає залучення мультидисциплінарної команди фахівців соціальних служб на основі цілеспрямованого використання інноваційних технологій, методів та форм такої діяльності.

Березіна О. О.,
кандидатка психологічних наук,
наукова кореспондентка Інституту психології
імені Г. С. Костюка НАПН України,
м. Київ, Україна

ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ ВІЙНИ В КРАЇНАХ ЄС: ПРОБЛЕМИ ЧИ МОЖЛИВОСТІ?

У 2014 році відбулась військова операція вторгнення в Крим російських військ, що призвело до анексії Кримського півострова. Після окупації Криму Російська Федерація розпочала війну на сході України. Через це велика кількість громадян була змушена мігрувати до інших місць. «Вимушеними мігрантами» або «переміщеними особами» називається категорія людей, яка шукає притулку або всередині країни, або за її межами (Mooney, E. 2005) [3].

Якщо у 2014 році міграція відбувалася більш всередині країни, то з 24 лютого 2022 року повномасштабна воєнна агресія Російської Федерації вимусила українських людей бігти від війни за межі кордону України. Багато сімей втратили свої домівки, майно, рідних тощо (у 5% біженців повністю зруйновано житло) [2].

Після повномасштабної агресії Росії в Україну у 2022 року ЄС відреагував екстреною гуманітарною допомогою та допомогою в сфері цивільного захисту. 4 березня 2022 року ЄС, одностайним рішенням держав-членів, увів у дію Директиву про тимчасовий захист від війни, яка запроваджує нормативно-правові положення для допомоги у врегулюванні масового прибуття людей в країни ЄС. Водночас Європейська комісія негайно розпочала координацію з країнами ЄС для збору інформації про ситуацію на місцях для запобігання торгівлі людьми.

За даними Центру економічної стратегії, на кінець січня 2024 року за кордоном через війну перебуває 4,9 млн українців. Переважна більшість біженців через війну – жінки та діти. Згідно прогнозу Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, чисельність українських біженців війни в Європі в 2024 р. буде залишатися значною і становитиме 5,9 млн осіб [4].

На січень 2024 року, найбільша частка українських біженців у Європі перебуває в Німеччині (30%) та Польщі (22%) [2].

Генеральний директорат з питань міграції і внутрішніх справ (DG HOME) координує Платформу солідарності, яка об'єднує країни ЄС, міжнародних партнерів та агенції ЄС для забезпечення імплементації Директиви про тимчасовий захист. У ЄС працює програма із забезпечення готовності та подолання кризових ситуацій у сфері міграції. Для цього відбувається постійний моніторинг важливої інформації щодо допомоги біженцям, щоб належним чином стимулювати заходи з врегулювання міграційних процесів [1].

Громадяни України, які рятуються від війни і приїжджають до ЄС можуть розраховувати на:

- ❖ тимчасовий захист;
- ❖ фінансову підтримку;
- ❖ юридичну допомогу;
- ❖ доступ до житла;
- ❖ доступ до охорони здоров'я;
- ❖ доступ до освіти;
- ❖ доступ до ринку праці (мовні курси, консультації, підбір робочого місця, закладу навчання та перекваліфікація);
- ❖ подорожі у межах ЄС.

Також у тісній співпраці з багатьма сторонами створена Платформа солідарності для забезпечення положень Директиви про тимчасовий захист. Її роль полягає в моніторингу потреб, визначених у країнах ЄС, та в координації оперативного реагування. Вона координується генеральним директором з питань міграції і внутрішніх справ, та об'єднує:

- ❖ країни ЄС;
- ❖ держави-учасниці Шенгенської угоди;
- ❖ агентства ЄС (зокрема Агентство ЄС з питань притулку, Європейське агентство прикордонної і берегової охорони Frontex та Європол);
- ❖ МОМ, УВКБ ООН та інших партнерів, включно з організаціями громадянського суспільства;
- ❖ українські державні органи;
- ❖ міжнародних партнерів.

Велике значення має залучення українських державних органів в Україні, українських посольств і консульств у державах-членах ЄС. Проводиться оцінка потреб та вирішення потенційних проблем, з якими стикаються громадяни України в ЄС [1].

Більшість українців планують повернутися до України, однак кількість тих, хто точно планує повернутися, за останній рік скоротилася майже вдвічі [2].

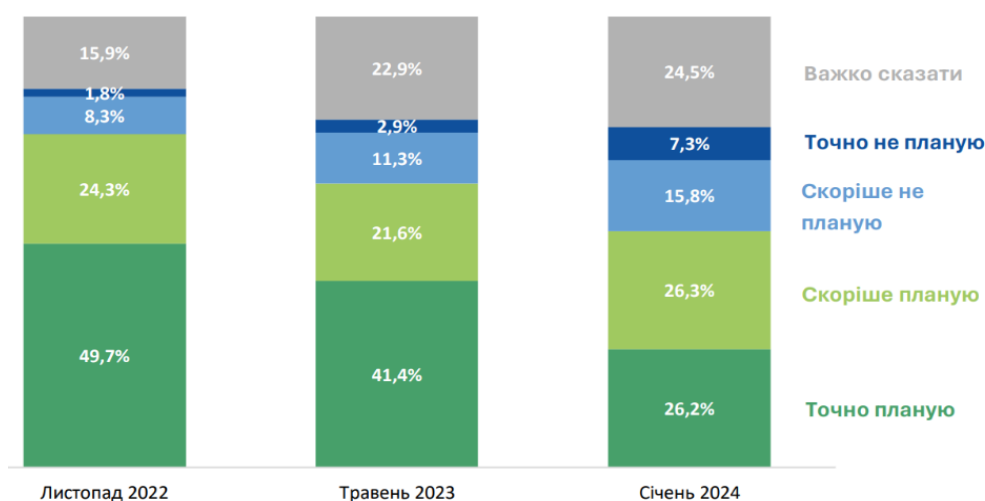

Рис.1. Зміна настроїв біженців щодо повернення в Україну

Більшість українських біженців (54%) кажуть, що їх стимулюватиме повернутися до України остаточне закінчення війни, вищий рівень життя в Україні (40%), припинення бойових дій та повітряних ударів по місту, куди планують повернутися біженці (37%), можливість знайти добре оплачувану роботу (35%) та припинення бойових дій у рідному регіоні (27%) [2].

Міграційний процес у світі за останні роки сягнув великих масштабів. Багато європейських країн приймають біженців від війни на своїх територіях. Мігранти, що знаходяться за кордоном, повинні інтегруватися у нове соціальне та культурне середовище. На цьому етапі у особистості йде переоцінка цінностей, зміна у духовному житті на фоні необхідної взаємодії з іншим культурним оточенням. Є ряд чинників психологічного, соціального, економічного та політичного характеру, які негативно впливають на процес інтеграції:

- ✓ продовження війни в Україні;
- ✓ зниження соціального статусу (нова робота нижча за рівень їх освіти);
- ✓ зміна соціальних ролей;
- ✓ втрата родичів та друзів через загибель;
- ✓ розривання чи погіршення зв'язків та відносин з близькими через різні погляди на війну та виїзд з країни;
- ✓ фінансові проблеми;
- ✓ складнощі житлово-побутових умов (користування загальними зручностями: туалетом чи кухнею, не вистачає усамітнення чи тихого місця для занять дітей тощо);
- ✓ мовні проблеми;
- ✓ проблеми пов'язані зі здоров'ям;
- ✓ залежність від інших;
- ✓ прояви ксенофобії;

Також, додатковою психологічною травмою для людей, які виїхали за кордон, є негативне ставлення співвітчизників, які залишилися в Україні.

Незважаючи на зростання міграційного процесу у всьому світі, українські мігранти у ЄС намагаються не тільки інтегруватися в нове середовище але й зберегти свою національну ідентичність.

Процес гармонійної інтеграції в інше культурне середовище є дуже важливим. Інтеграція повинна бути добровільною як з одного, так і з іншого боку. Адже, в принципі, це пристосування двох етнічних груп один до одного.

Відомо, що аналіз подій, що відбуваються у приймаючих країн, їх оцінка і осмислення ситуації відбуваються під впливом власної культури біженців. Це не може не вплинути на взаємини між представниками різних етнічних і культурних груп.

Для дітей адаптація у новій країні відбувається легше, ніж для їх батьків, особливо якщо вони ходять у місцеву школу, вивчають там мову країни, в якій знаходяться та заводять нових друзів. Діти старшого шкільного віку можуть також планувати вступ у місцевий коледж чи університет після закінчення школи. Треба підкреслити, що багато дітей, що знаходяться зараз за кордоном через війну, відвідують дві школи –

країни перебування та українську школу у дистанційному режимі. Важливо зазначити, що діти, які мають контакт з українською школою, більш схильні повернутися додому (Рис.2). На нашу думку, українська дистанційна освіта підтримує емоційні кореневі зв'язки, що зберігають бажання повернутися до України, аніж коли зв'язок з українським середовищем порушений.

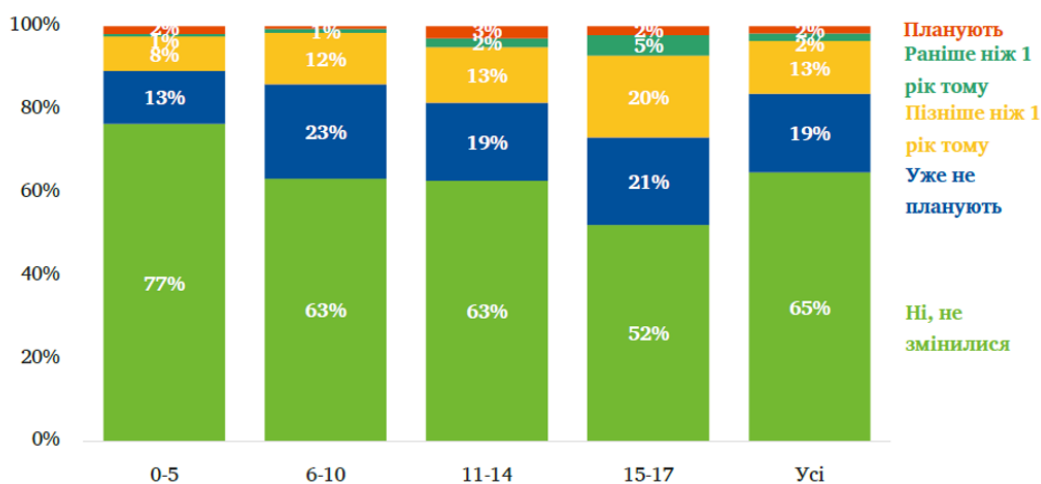

Рис.2 Наміри дітей біженців щодо повернення в Україну

Інтеграція українських біженців може позитивно вплинути на розвиток України в післявоєнний період. Біженці, які будуть повертатися на батьківщину, завдяки навчанню дітей у школах, коледжах та вищих навчальних закладах, тісному взаємозв'язку з іншими етнічними культурами, збагачуючи свій досвід, зроблять вагомий внесок у розвиток України, що буде відбудовуватись та буде сприяти пришвидшенню інтеграції України в ЄС.

Список використаних джерел

1. Регулювання міграції: Прийом біженців з України. Електронний ресурс. Режим доступу: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/migration-management/migration-management-welcoming-refugees-ukraine_uk
2. Українські біженці. Майбутнє за кордоном та плани на повернення". Опитування на замовлення Центру економічної стратегії. Дослідження в час війни 02.05.2024. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.sapiens.com.ua/ua/socpol-research-single-page?id=311>
3. Mooney, E. (2005). The Concept of Internal Displacement and the Case for Internally Displaced Persons as a Category of Concern. *Refugee Survey Quarterly*, 24 (3), 9–26.
4. Ukraine Refugee Situation. Operational Data Portal (ODP). Електронний ресурс. Режим доступу: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

Бугайова Н. М.,
кандидатка психологічних наук,
старша наукова співробітниця,
провідна наукова співробітниця
лабораторії загальної психології
та історії психології ім. В. А. Роменця
Інституту психології імені Г. С. Костюка
НАПН України,
м. Київ, Україна

ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ УЧАСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У БОЙОВИХ ДІЯХ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Тривалий час у військовій психології наслідки бойової психологічної травми розглядалися у межах психічних розладів різного ступеня тяжкості [1]:

- ПТСР;
- гостра реакція на стрес;
- розлади адаптації.
- Бойова психічна травма завжди пов'язана з впливом чинників бойової обстановки.

Причиною виникнення БПТ є загроза власному життю і здоров'ю, а також важкі поранення і загибель товаришів по службі, свідком яких стає людина.

На війні, для впливу на ситуацію, противник використовує стимулювання фізичного і психічного стресу [5]:

- невизначеність;
- неочікуваність;
- безнадійність;
- ізоляцію;
- дезінформацію;
- хаос.

При цьому слід враховувати, що соматична бойова травма значно посилює бойову стресову травму, чим багаторазово збільшує ймовірність розвитку ПТСР.

ПТСР нерідко співіснує з іншими формами психопатології. 90% тих, хто пережив ПТСР, мають принаймні одне супутнє захворювання протягом життя. Найбільш поширеними супутніми захворюваннями є [3]:

- депресія;
- тривожні розлади;
- адикції;
- психосоматичні порушення.

Британський військовий історик Ентоні Джеймс Бівор у книжці «The Second World War», розділ 39 «Операція “Багратіон” і Нормандія, червень-серпень 1944 р.», описує ставлення до бойової травми під час Другої світової війни в німецькій армії, а також аналізує ставлення до психологічної бойової травми в арміях, які воювали з гітлерівською Німеччиною: «Бойова втома не визнавалася в німців якимось особливим станом. Вона вважалася боягузством. Солдатів, які хотіли уникнути участі в бойових діях самострілом, просто розстрілювали.

У цьому сенсі американська, канадська та англійська армії були надто цивілізованими. Більшість психоневротичних втрат сталися внаслідок боїв у живих огорожах, і більшість таких жертв були солдати з поповнень, яких кинули в бій погано підготовленими. До кінця цієї кампанії близько 30 тисяч військовослужбовців Першої армії США були зареєстровані як психологічні втрати. За оцінкою головного лікаря сухопутних військ США, у частинах на передовій психологічні втрати становили до 10% особового складу» [4].

10% – це суттєві людські втрати, які неможливо ігнорувати.

Ізраїльські психіатри Zohar J., Juven-Wetzler A., Sonnino R. та ін., у роботі «Нові погляди на вторинну профілактику посттравматичного стресового розладу» зазначають, що 80-90 процентів осіб, які пережили психічну травму, самостійно справляються з нею [8].

При цьому 10-20% осіб, які отримали психотравматизацію, потребують психологічної допомоги.

Американський психолог Ch. Noge розглядає ПТСР як певну інерцію в згасанні симптомів в умовах мирного часу. Так, необхідні для виживання під час бойової обстановки якості, можуть в умовах мирного життя сприйматися гіпертрофовано (гіпермобілізованість як надмірна тривожність, зниження реагування на трагічні ситуації як емоційна холодність тощо). Ch. Noge розглядає найважливіші навички, які необхідні для адаптації до мирного життя: прийняття емоцій втрати, прийняття та вираження первинних емоцій, впоратися з виною вцілілого, прийняти інші травматичні події, що сталися в бою. [6].

Для адаптивності потрібна гнучкість, завдяки якій індивід пристосовується до стресогенного середовища. Австрійський психіатр, психолог, невролог, філософ – колишній в'язень нацистського концентраційного табору Віктор Франкл наголошував на необхідності гнучкості, що дає змогу людині вижити навіть у найскладніших фізичних і психологічних умовах. [2].

R. Janoff-Bulman зазначала, що «потужні негативні наслідки травми – біль і страждання, усвідомлення підвищеної вразливості та пов'язане з ним визнання втрати смислу й незрозумілих втрат слугують каталізаторами посттравматичного зростання» [7].

Сучасні технічні можливості ведення війни (керовані дрони, наддалекобійні знаряддя, ракети, що самонаводяться, військові роботи, використання ШІ, тощо) роблять більш фізично досяжними тих, хто бере участь в активних бойових діях.

Це вимагає не тільки нових методів захисту, а й підвищення стресостійкості особистості, яка включає попереднє формування психічної готовності до бойових дій та екстремальних ситуацій.

Список використаних джерел

1. Бугайова Н. М. Вплив інформаційно-комунікаційних технологій на психіку учасників бойових дій. // Наукова спадщина української психології: єдність минулого та теперішнього / Збірник тез доповідей щорічного Всеукраїнського наукового круглого онлайн-столу (м. Київ, 12 червня 2024 року) / за ред. С. Д. Максименка, В. В. Турбан. – Київ, Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2024. 84 с.
2. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі / Віктор Франкл; пер. з англ. О. Замойської. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. — 160 с. ISBN 978-617-12-0452-2.
3. Чабан О. С., Хаустова О. О. Медико-психологічні наслідки дистресу війни в Україні: що ми очікуємо та що потрібно враховувати при наданні медичної допомоги? Національний медичний університет імені О.О. Богомольця, Київ. 2022 // Український Медичний Часопис, Неврологія. Психіатрія. 4 (150) – VII/VIII 2022. DOI: 10.32471/umj.1680-3051.150.232297
4. Beevor, Antony (2012). The Second World War. Little, Brown and Company. New York. 2012. ISBN 978-0-316-02374-0
5. Combat Stress Injury. Theory, Research, and Management: [англ.] / С. R. Figley, W. P. Nash. — New York : Routledge, 2007. — ISBN 978-0-415-95433-4.
6. Hoge, Charles W. Once a warrior always a warrior : navigating the transition from combat to home--including combat stress, PTSD, and mTBI. Lyons Press, Guilford, Connecticut, 2010 (303 pag.). ISBN: 9780762754427, 0762754427).
7. Janoff-Bulman R. Happystance. A review of Subjective Well-Being: An Interdisciplinary Perspective // Contemporary Psychology. 1992. V. 37. P. 162–163.
8. New insights into secondary prevention in post-traumatic stress disorder / Zohar J., Juven-Wetzler A., Sonnino R., Cwikel-Hamzany Sh., Balaban E., Cohen H. // Dialogues in Clinical Neuroscience. 2011. 13(3):301-9 .DOI:10.31887/DCNS.2011.13.2/].

Бурлакова І.А.,
докторка. психологічних наук, професорка,
Національного університету Запорізька політехніка,
м. Запоріжжя, Україна

Шевяков О. В.,
доктор психологічних наук, професор,
Українського державного університету,
науки і технологій,
м. Дніпро, Україна

МОДЕЛЮВАННЯ ЛІДЕРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ СУЧАСНОГО СПОРТСМЕНА

Супровід як галузь практичної діяльності психологів до цих пір не дуже чітко визначений і, більш того, широко поширена точка зору, що такої галузі взагалі не існує, що завданням психологів є не супровід розвитку систем діяльності, а лише психологічне забезпечення процесу праці. Між іншим, розвиток сучасної психології спорту як галузі на перетині психології та спортивної діяльності виявило прогалини та протиріччя стандартних моделей розвитку особистості спортсмена.

Останнє зокрема пояснює відсталість деяких країн у цьому відношенні. Дослідження наслідків обмеженої раціональності, соціальних уподобань та відсутності самоконтролю ситуації розвитку показали, що людські риси систематично впливають на індивідуальні рішення, а також на результати діяльності. У постіндустріальну епоху необхідно виявити вплив психологічного (зокрема лідерського) потенціалу сучасного фахівця («пасіонарного духу») на національну гідність. Лідер – це людина, яка бажає не тільки знайти себе у житті, а й реалізувати себе у ньому: повністю, до кінця вичерпавши внутрішній потенціал. Виникає питання стосовно психологічного забезпечення розвитку соціотехнічних систем діяльності, і перш за все в системі спорту вищих досягнень.

Метою роботи є обґрунтування завдань, теоретичних основ і методології психологічного супроводу таких систем діяльності, які підпадають під поняття «соціотехнічна система». При цьому акцент робиться на супроводі компонентів систем діяльності фахівців-спортсменів як лідерів.

Початковим положенням є розуміння психології як науково-практичної дисципліни, об'єктом якої є система «людина (група людей) – засіб діяльності – предмет діяльності – навколишнє середовище» (соціотехнічна система), а предметом – комплекс характеристик і закономірності діяльності людини в її взаємодії з іншими компонентами системи праці.

Наукова складова професійної психології спорту полягає у вивченні цих характеристик і закономірностей.

Практична складова полягає у виконанні діагностичних, експертних і інших робіт, що мають на меті досягнення необхідної ефективності діяльності спортсмена в соціотехнічній системі шляхом узгодження властивостей неживих компонентів системи з практичними властивостями людини, а також за рахунок розробки і застосування способів формування і підтримки цих властивостей на необхідному рівні.

Соціотехнічна система діяльності – це цілеспрямована система «людина (або група людей) – засіб діяльності (користування) – предмет діяльності – навколишнє середовище».

Підкреслимо, що соціотехнічна система не обов'язково система «людина – машина». Засобом діяльності може бути будь-який матеріальний або інформаційний об'єкт (інструмент), а предметом діяльності (дії), крім того, може бути і будь-який суб'єкт (наприклад, майбутній спортсмен, споривний менеджер, тренер).

Матеріалом, на якому розроблені теоретичні засади психологічного забезпечення, що викладаються нижче, є психофізіологічна теорія функціональних систем та метод психологічного аналізу діяльності.

Фізіологічна теорія діяльності досить добре відома і спортсменам, і психологам. Нещодавно Г. Бедний зробив узагальнення всіх напрацювань в галузі прикладних аспектів психологічної теорії діяльності і розвинув її як системно-структурну теорію діяльності.

Автору вдалося, деякою мірою, з'єднати психофізіологічну теорію функціональних систем з психологічною теорією діяльності і показати можливості використання такої «загальної» теорії діяльності для вирішення завдань психологічного забезпечення спортивної діяльності [1].

Основоположим для побудови загальної теорії діяльності є аксіоматично прийняте розуміння суті життєдіяльності людини.

Життєдіяльність – процес самореалізації закладеного в людині природою і життєвого потенціалу, що розвивається після народження; цей процес включає психофізіологічні функції і «надбіологічну» діяльність у внутрішній (психічній) і зовнішній (матеріальній і соціальній) сферах.

Діяльністю є вид життєдіяльності, специфічною межею якого є спрямованість на досягнення визначеної, усвідомлюваної людиною мети. Фахівець проявляє себе в діяльності як особистість, що володіє свідомістю, волею, здібна до цілепокладання і бере на себе відповідальність за наслідки своєї праці.

Життєвий потенціал є внутрішньо властива людині основа її активності. Слід розрізняти базовий і діяльнісний потенціали. Базовий потенціал формується як деяка загальна, неспецифічна функціональна система організму з елементів психічної і анатомо-фізіологічної сфер людини. Вона проявляє себе в певному рівні фізичного здоров'я людини, в її психологічній самоефективності і адекватній або неадекватній соціалізації в даному культурному середовищі [1, с.75].

Діяльнісний потенціал формується як специфічна функціональна система, необхідна для здійснення певного виду професійної, навчальної, побутової й іншої діяльності в тій або іншій сфері життя (трудовій, сімейній, суспільній і т. д.).

Будь-який з розглянутих видів потенціалу може бути статусним і ситуаційним. Статусний потенціал – це стійка освіта, яка поєднує професійно-важливі якості (компетенції), добре сформовані навички виконання діяльності, стабільний стан здоров'я. Ситуаційний потенціал – це освіта нестійка, така, що змінюється при певних обставинах (наприклад, працездатність, обумовлена функціональним станом організму або кон'юнктурною мотивацією).

Функціональна система – це одиниця інтеграційної діяльності, що є динамічною організацією анатомо-фізіолого-психологічних утворень і процесів, що вибірково об'єднуються для досягнення результату.

Разом із функціональною системою поведінкового рівня в організмі формуються аналогічні за структурою системи для виконання окремих завдань: адаптаційно-гомеостатичного регулювання організму, окремих органів і фізіологічних систем на вимоги діяльності.

Функціональна система діяльності, як вона розглядається в «синтетичній» теорії діяльності - це складніше утворення, аніж модель поведінкового акту. Вона включає не лише поведінкові (діяльнісні) функції, але і функції енергопластичного (фізіолого-біохімічного) забезпечення цілеспрямованої діяльності, а також функції адаптації організму до зовнішніх умов.

Повна функціональна система діяльності, по суті, є соціотехнічною системою, оскільки в неї входить не тільки фахівець, але й предмет діяльності, і засіб діяльності, і зовнішнє середовище. Власне людська частина функціональної системи діяльності включає п'ять підсистем.

Операціональна підсистема безпосередньо вирішує завдання діяльності, тобто на основі домінуючого мотиву у фахівця як лідера формується мета, аналізуються умови, від яких може залежати досягнення мети, з урахуванням результату цього аналізу обирається, актуалізується відповідна програма (навички, використаний раніше спосіб, алгоритм досягнення мети в аналогічних умовах).

Якщо такого способу немає, то шляхом розумової роботи формується новий спосіб – програма даної, конкретної діяльності. Потім ухвалюється рішення (усвідомлене внутрішнє санкціонування про “запуск” діяльності). Після цього здійснюється сам процес діяльності з його поточним коректуванням на основі інформації, що поступає по каналу зворотного зв'язку.

Підсистеми психологічного забезпечення й адаптаційно-гомеостатичної регуляції функціонують протилежно, остання без свідомого цілепокладання і взагалі, за рідкісними виключеннями, без віддзеркалення в свідомості.

Підсистема інтегральної регуляції забезпечує узгоджену роботу всіх підсистем на двох рівнях – неусвідомлюваному (нейрогуморальна регуляція фізіологічних і психофізіологічних функцій) і на усвідомленому – мотиваційно-ціннісна і вольова регуляція

діяльності. Підсистема спонтанної психічної активності включає ті процеси, які можуть протікати паралельно з цілеспрямованими процесами в операціональній підсистемі.

Мікроструктура цієї системи є глибшою організацією операціональної підсистеми діяльності на рівні циклів, дій і алгоритмів їх реалізації. На цьому рівні в процесі формування діяльнісного потенціалу спортсмена-лідера відбувається утворення різних за психологічним або психофізіологічним змістом операціональних структур. З них формуються окремі психологічні операції. Далі виникає функціональна система діяльності. Вона є ніби скелетом, на якому нарощуються різні дії. Кожен блок характеризується певними групами властивостей лідера і всіх інших компонентів СТССД.

Операціональний компонент є функціональною системою, утвореною з технологічних операцій і власне людських складових - дій.

Пропонована методологія має обмеження – вона розповсюджується тільки на ті види діяльності, які пов'язані з використанням зовнішніх по відношенню до фахівця засобів діяльності.

Методологію моделювання опишемо у формі ряду положень з коментарями.

1. Опора на загальну теоретичну модель діяльності. Основні характеристики такої моделі описані вище.

2. Психологічний супровід, як і будь-який інший супровід, - процес ітераційний: від загальної ідеї, через одне або декілька проміжних, орієнтовних рішень до вирішення остаточного. Внаслідок того, що діяльність лідера надзвичайно складна, крім методів теоретико-аналітичних повинні використовуватися і методи експериментальні.

3. Психологічне забезпечення – процес творчий, який не повинен бути скутим жорсткими вимогами. Вимоги повинні грати роль обмежуючих умов або початкової інформації, яку корисно врахувати фахівцю.

4. Як таку початкову інформацію, психолог, наприклад, може представити спортсмену дані, отримані в процесі аналогічної підготовки (типові помилки або зауваження і пропозиції).

Ще краще, якщо лідер сам в якійсь мірі «відчує» специфіку діяльності, використовуючи, так званий, трудовий метод.

5. У методичному плані концептуальна складова психологічного супроводу повинна бути поєднанням прийомів інтерполяційних і екстраполяційних розумових дій з опорою на наявні початкові дані, способів формалізованого опису структури й алгоритмів діяльності і методів апріорної оцінки варіантів рішень за показниками ефективності діяльності.

Список використаної літератури

1. Burlakova, Sheviakov O., Kondes T. Psychological predictors of the formation of health, reserving competentness of future specialists. *Public administration and Law Review*. Issue 4(8), 2021. P.74-79. DOI: <https://doi.org/10.36690/2674-5216-2021-4-74>.

Вернік О. Л.,
*кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник лабораторії
загальної психології та історії психології ім. В. А. Роменця
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України,
м. Київ, Україна*

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Посттравматичне зростання (PTG) особистості пов'язується із позитивними психологічними змінами, які виникають після переживання складних і стресових ситуацій високої інтенсивності. Ці обставини виснажують адаптаційні ресурси людини та суттєво впливають на її розуміння світу і власного місця в ньому. Хоча це поняття є відносно новим, воно відображає важливу зміну у науковому підході до стресу та його наслідків. Сьогодні акцент робиться на конструктивний підхід до стресових переживань. Якщо раніше інтенсивний стрес сприймався переважно як негативне явище, то нині зростає інтерес до його позитивного впливу на життєвий розвиток.

Разом з тим, існують деякі відкриті проблеми, що потребують подальшого дослідження.

По-перше, варто враховувати логічну помилку: «після не означає внаслідок», яка зустрічається в багатьох роботах, присвячених цьому феномену. Мається на увазі, що позитивні зміни настають після стресової події, не обов'язково означає, що вони спричинені саме нею. Стресова подія може виступати лише одним із чинників, що сприяють змінам, причому не основною і не єдиною причиною. Зокрема, ключовим чинником тут може бути не стресовий досвід, а здатність людини до рефлексії чи пошук смислу. Ба більше, дане нерозуміння може призводити й до викривлення певних життєвих установок, за типом «хочеш позитивно розвиватися, потрапляй в складну, кризову життєву ситуацію». З кризи не завжди можна вийти.

По-друге, необхідно чітко розмежовувати поняття посттравматичного зростання та резильєнтності. Обидва поняття описують реакцію особистості на стресові чи травматичні події, підкреслюючи її здатність до адаптації або розвитку.

В обох випадках здійснюється орієнтація на позитивний результат – можливість досягнення позитивних змін або збереження психологічного здоров'я після складних життєвих ситуацій. В обох випадках акцентується увага на ресурсах – особистих та зовнішніх. Проте, резильєнтність має відношення виключно до поточної ситуації життя, тоді як посттравматичне зростання зосереджується на майбутньому. Це пов'язано частіше з частковою чи повною руйнацією поточного способу життя особистості, коли повер-

нення до того, що було, просто неможливе. Звідси й можна розрізнати результат кожного з процесів. Якщо резильєнтність спрямована на відновлення рівноваги, то посттравматичне зростання – на формування життєвих смислів, переоцінку цінностей, якісні особистісні зміни.

По-третє, чи можливо застосувати це поняття до колективних суб'єктів, таких як сім'я, організація, нація? Розгляд посттравматичного зростання тут стикається з цілою низкою змістових і операційно-інструментальних проблем. Так, чи можливо говорити про групову рефлексію при розгляді даного феномену, чи можливо порівнювати, наприклад, індивідуальні життєві задачі і смисли, і колективні? Чи можливо «усереднити» сам по собі досвід переживання складних стресових обставин життя, чи є така складність однаковою для всіх членів групи? Наскільки індивідуальні особливості й сила включеності в групу при цьому є важливими чинниками їх сприймання і переживання? Окрім того, маємо тримати на увазі й групову динаміку.

Деякі люди в організації звільняються, з'являються нові, змінюється клімат, можливо змінюється й керівництво. Вказане, вочевидь впливає й на процес оцінювання змін. Проте, найважливішим питанням тут залишається спільність чи виключно індивідуальність травматичного досвіду.

Гейко Є. В.,
докторка психологічних наук,
професорка Центральноукраїнського
державного університету
імені Володимира Винниченка,
м. Кропивницький, Україна
(ORCID 0000-0002-2386-9679)
(Web of Science Researcher ID: AAK-7192-2020)

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МІСЦЯ КОГНІТИВНОГО СТИЛЮ У СТРУКТУРІ ЦІЛІСНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Виходячи із закономірних особливостей розвитку наукового знання від диференціації до інтеграції, наукове знання виникає з первинною цілісністю на початковому етапі і починає розпадатися на окремі цілісності на етапі гуманітарної парадигми. Таким чином, відбувається розвиток, формування та формалізація наукового знання про цілісність особистості.

Тому необхідно концептуалізувати феномен цілісності особистості в єдину організовану систему. У центрі уваги опиняється низка окремих та ізольованих цілісно-систем, які об'єднуються, інтегруються та самоорганізуються в єдину систему.

Структурний, багатовимірний та ієрархічний характер цілісності однієї особистості становить важливе положення аналізу цілісності особистості як системи, яку можна вивчати і формувати.

Якщо розглядати поняття цілісності особистості з цього погляду, то особистість і світ є одночасно і компонентами, і самостійними системами. Компоненти особистості мають біохімічні, фізіологічні та фізичні властивості. Компоненти світу мають той самий зміст, але при появі іншої особистості, при появі предмета або речі як світу додаються фізичні, механічні та інші властивості. Таким чином, повнота ділиться, а її компоненти дискретні.

Таким чином, цілісний світ організовується в полісистеми через взаємодію індивідів з їхнім світом, причому у двох позиціях: як самостійні системи і як підсистеми одна одної. Іншими словами, цілісний світ слідує принципу дуалізму якісної визначеності.

Полісистемна взаємодія індивідів зі світом розподіляється за різними компонентами. Взаємодія локалізована в полі особистісного компонента і полі компонента світу. Розташування (система чи підсистема), локалізація (у компонентах особистості та світу) і взаємодія (з урахуванням розташування та локалізації) – важливі параметри цілісного світу. Вони забезпечують різноманітність, різні порядки та відносність. Тому, когнітивний стиль можна визначити як операціональні характеристики засобів реалізації індивідуальних мотивів і основу поведінкового самовираження. Зазначимо, що у широкому

розумінні когнітивний стиль – це спосіб опрацювання інформації, такий як отримання, зберігання та використання інформації. Отже, мета нашої статті постає у висвітленні соціально-психологічної специфіки проявів когнітивного стилю у структурі цілісності особистості.

Когнітивний стиль у психології є сполучною ланкою між мисленням і особистістю та відображає ступінь диференціації між мисленням і особистістю, об'єднує індивідуальні відмінності в мотивації, бажаннях і сприйнятті.

Отже, когнітивний стиль – це інтегроване поняття, що розкриває відносно стійкі способи пізнавальної діяльності, когнітивні стратегії, закладені у відмітних способах отримання та переробки інформації, а також засоби їхнього відтворення та контролю. Розгляд когнітивного стилю через відображення просторово-часових характеристик середовища видається вельми цікавим. Інакше кажучи, в когнітивному стилі є функція відображення того, що постійно у мінливому світі – когнітивна функція психіки, а в когнітивному контролі є спроба відповідати мінливому світу – регулятивна функція.

Крім того, когнітивні стилі розглядаються як «невіддільна частина формування стратегій діяльності та сукупність або система стійких індивідуальних (індивідуально-типових) уподобань, пов'язаних з операційною конфігурацією способів набуття та структурування психологічного досвіду».

У вітчизняній психології когнітивний стиль розглядають як інтегральну характеристику особистості, пов'язану з типом реагування, вибором способів дії, стратегією поведінки та особливостями управління психічними процесами. Іншими словами, когнітивний стиль – це індивідуальна характеристика пізнавальної діяльності індивіда в процесі його розвитку.

Таким чином, виокремлюють щонайменше два підходи до розуміння феномена когнітивного стилю: діяльнісний і особистісний. Діяльнісний підхід характеризує найтисповіші риси інтелектуальної діяльності (сприйняття, мислення і поведінку, пов'язані з розв'язанням когнітивних завдань, особливо в невизначених ситуаціях) (С. Д. Максименко, І. Д. Пасічник). Крім того, в рамках цього підходу аналізуються особливості діяльності в процесі прояву стилю.

Взаємозв'язок між силою нервової системи та когнітивним стилем можна вважати типологічно зумовленим, наприклад, сильна нервова система корелює із синтетичним стилем, а слабка – з аналітичним. Варіації в характері зв'язку між когнітивними стилями в період розвитку та стабільними якостями нервової системи, що суворо визначаються показниками екстраверсії, вказують на зворотний причинно-наслідковий зв'язок. Не стиль впливає на індивідуальні якості, а навпаки, типологічні якості нервової системи є чинниками, що значною мірою визначають характер когнітивного стилю та розвиток індивідуальних якостей.

Таким чином, когнітивний стиль слід розглядати в рамках когнітивної системи, що створює основу для індивідуальності, визначає, як поєднуються когнітивні здібності та емоційні якості людини, як опрацьовується інформація та проявляється в її поведінці.

За результатами емпіричного дослідження ми визначили психологічні характеристики полісистемної цілісності особистості та виявили прояв когнітивного стилю у її структурі.

Під час експерименту та аналізу отриманих емпіричних даних було виявлено достовірні та значущі зв'язки між такими змінними: «полісистемна цілісність особистості» та «психологічні характеристики» й «когнітивний стиль» (статистично значущий зв'язок на рівні 0,01 %). Результати показали, що існує статистично значущий зв'язок між представленими когнітивно-особистісними характеристиками та полісистемною цілісністю особистості.

Результати факторного аналізу дали змогу виявити основні чинники, що сприяють розвитку полісистемної цілісності особистості. Було проведено емпіричне дослідження, спрямоване на виявлення психологічних характеристик, що сприяють розвитку полісистемної цілісності особистості у майбутніх практикуючих психологів. Важливим чинником розвитку полісистемної цілісності особистості у майбутніх студентів-психологів є самореалізація. Цей чинник включає в себе такі змінні, як самодостатність, самоприйняття, гнучкість, когнітивний стиль, емоційність, самооцінка, товариськість, реалістичність, стресостійкість і ціннісні орієнтації.

Ще одним важливим фактором є «життєва креативність». Цей фактор містить у собі такі змінні: локус контролю, життєві цілі, самоконтроль, життєва продуктивність та ефективність. Ще один важливий фактор – «цілісність». Цей фактор містить такі змінні: єдність, самоемпатія, впевненість у собі, самооцінка, саморозуміння, очікуване ставлення інших, самоприйняття, ставлення інших.

Таким чином, за результатами факторного аналізу кількісних і якісних змін показників «полісистемна цілісність особистості» та «психологічні характеристики особистості», «когнітивний стиль», не тільки може бути встановлений взаємозв'язок на рівні значущості 0,01 %, а й полісистемна цілісність особистості, і пов'язані з нею якості, залежно від освітнього рівня, самореалізації та когнітивно-стильових характеристик майбутніх студентів-психологів.

Полісистемна цілісність особистості передбачає правильний взаємозв'язок, внутрішні кореляції та відповідності, а також ієрархію компонентів і елементів системи. Цілісність пов'язана з наявністю ієрархічної структури. Загальною ознакою цілісності є наявність ієрархічної структури. Кожен елемент цілісності має свою власну структуру. Організація повноти – це узгодженість структурного утворення кожної частини в загальній структурі.

На полісистемну цілісність особистості вказують базові та багато додаткових компонентів. Можна відзначити зміщення акценту з егоцентризму на професійні інтереси, планування майбутнього, прагнення до визнання і поваги. Це побудова внутрішніх стандартів, творче самовираження, реалізація своїх здібностей і вміння жити «тут і зараз», тобто переживати теперішній момент життя у всій його повноті. Тому вважають, що цей елемент справляє самоорганізаційний вплив на формування та розвиток цілісності особистості.

Гомонюк В.О.,
*наукова співробітниця лабораторії
вікової психології та психофізіології
Інституту психології імені Г.С. Костюка
НАПН України,
м. Київ, Україна*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ-УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Аналіз численних наукових праць, присвячених проблемі соціально-психологічної підтримки показав, що цей феномен розглядається з позицій різних підходів і характеризується як: стратегія (С. Carver, J. Schaefer, M. Scheier, J. Weintraub та ін.), процес (Г. Бевз, Н. Бондаренко, Н. Завацька, Н. Міщенко та ін.), діяльність (К. Валстром, D. Terry, Н. Weber та ін.).

З'ясовано, що у психології існує декілька важливих концептуальних розмежувань щодо соціально-психологічної підтримки, яка розглядається як метаконструкт, який включає такі компоненти: мережеві ресурси підтримки, підтримуючу поведінку та оцінки підтримки (Т. Fydrich, А. Leppin, R. Schwartz, G. Sommer та ін.). Ці конструкти належать відповідно до мережі осіб, які надають допомогу, конкретних актів допомоги та оцінок таких ресурсів і допомоги з боку людини, яка перебуває у центрі розгляду. Вибір джерел підтримки формується під впливом особистісних факторів, серед яких особливе місце займають ціннісні орієнтації та самооцінка особистості.

Основним джерелом інтересу до соціально-психологічної підтримки військовослужбовців-учасників бойових дій є її перспективність у ролі потенційно важливого чинника психологічного та фізичного благополуччя.

Наголошується, що при організації соціально-психологічної підтримки військовослужбовців-учасників бойових дій особливе значення мають наукові підходи, які застосовуються. Так, у контексті дослідження найбільш актуальними визнані: діяльнісний, індивідуально-орієнтований, середовищний, соціально-психологічний та інтегративний підходи.

Діяльнісний підхід (Г. Костюк, С. Максименко, І. Пасічник, В. Роменець та ін.) дозволяє включити військовослужбовця-учасника бойових дій у продовження індивідуальної та колективної соціально-значущої діяльності в періоди реабілітації та постреабілітації; індивідуально-орієнтований підхід (Л. Бінсвангер, Дж. Бьюдженталь, Ю. Джендлін, В. Турбан та ін.) акцентує увагу на вікових особливостях, стані здоров'я та соціальному статусі особистості; середовищний підхід (І. Гоян, З. Ковальчук, У. Михайлишин, М. Орап та ін.) сприяє актуалізації потенціалу середовища, вплив якого необхідний для

залучення до участі у суспільному житті, розуміння культури, дотримання норм поведінки, виконання різних соціальних ролей; соціально-психологічний (С. Гарькавець, Н. Завацька, А. Кононенко, О. Литвиненко, С. Цимбал, Р. Шевченко, О. Шевяков та ін.) та інтегративний (С. Carver, S. Kobasa, R. Moss, J. Schaefer, S. Taylor та ін.) підходи забезпечують кумулятивний ефект від використання адаптаційного потенціалу особистості та ресурсів соціального середовища.

Тож, в заключенні, скажемо, що соціально-психологічна підтримка військово-службовців-учасників бойових дій в періоди реабілітації та постреабілітації включає: безпосередню діяльність з ними, що сприяє їх інтеграції у соціум за допомогою розширення знань як соціальних, так і психологічних, їх наслідки та шляхи запобігання (когнітивний компонент), мотивації до продовження соціально-значущої діяльності (мотиваційний компонент) та активної участі у ній (поведінковий компонент).

Завацький В. Ю.,
доктор психологічних наук, доцент,
професор кафедри психології та соціології
Східноукраїнського національного
університету імені В. Даля,
м. Київ, Україна

АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ПІДХОДІВ ДО ФЕНОМЕНУ АНТИЦИПАЦІЇ У СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНОМУ ВИМІРІ

Аналіз розвитку підходів до феномену антиципації у соціально-історичному вимірі показав, що перший, історично найдавніший з них, полягає у тлумаченні антиципації як апріорної ідеї та знання про певні об'єкти, події й явища, що передують процесу їх пізнання.

На наступному етапі (В. Вундт, З. Фрейд та ін.) антиципація розглядається як очікування певних об'єктів, подій, явищ, власних дій та їх результатів, а також превентивні, підготовчі і, частково антиципуючі мету, дії. Третій підхід надає визначення антиципації як психічної форми випереджаючого відображення, просторово-часового упередження подій в контексті всіх психічних процесів, станів, психофізіологічних функцій, настанов, переднастройок, рухів, дій, діяльності та спілкування. У наступному підході антиципація починає розумітися як двоєдиний процес випереджального відображення, а саме прогнозування й упередження та творення майбутнього, як-то: проектування (цілепокладання й планування) і опредметнення, в єдності з темпорально-альтернативними феноменами (психічного моделювання минулого, теперішнього, екстратемпоральною формою психічного), та визначається її історико-культурна гетерогенність з елементами неологічного антиципування (І. Батраченко) [1-2].

Визначено основні підходи до вивчення змістовного наповнення феномену антиципації особистості: структурно-рівневий, психофізіологічний, когнітивно-поведінковий (Дж. Брунер, Ю. Галантер, У. Найссер, І. Фейгенберг та ін.), генетичний (С. Максименко, З. Ковальчук та ін.), клінічний (Л. Бурлачук, О. Кочарян, К. Максименко та ін.), діяльнісний, ситуаційний, акмеологічний.

Аналіз еволюції наукової думки в галузі вивчення феномену антиципації дозволив визначити ряд загальних положень: антиципація є системним психофізіологічним утворенням, здатністю на різних рівнях передбачити майбутні події; завдяки передбаченню вся поведінка стає активною, мотивованою, цілеспрямованою; в антиципації завжди присутня раніше засвоєна і нова інформація, зіставлення якої й стає однією зі значущих умов вибору стратегії і тактики протікання майбутньої діяльності; антиципація на вербально-логічному рівні дозволяє у схематичній формі

вирішити проблемну ситуацію задовго до її настання і безпосереднього вирішення (І. Батраченко, Д. Гібсон, У. Найссер, І. Фейгенберг та ін.) [1; 2; 3 та ін.].

Наголошується, що логіка розвитку психологічної науки, потреба у систематизації й концептуалізації даних, накопичених у психології щодо феномену антиципації надали можливість стати терміну «антиципація» системно-інтегративним поняттям (І. Батраченко) [1-2].

Показано, що під антиципацією розуміється здатність особистості передбачати хід подій, власних дій і вчинків оточуючих, будувати діяльність на підставі адекватного імовірнісного прогнозу, що збігається з розумінням антиципації як здатності суб'єкта діяти і приймати рішення з певним часово-просторовим випередженням щодо очікуваних, майбутніх подій.

При цьому наголошується, що антиципаційна діяльність проявляється в реалізації когнітивної, регулятивної і комунікативної функцій психіки. І. Батраченко розглядає антиципацію як темпорально зорієнтовану форму організації психічного, що призначена для відображення, проектування, упередження та опредметнення майбутнього.

Саме таке тлумачення поняття антиципації є засадничим в контексті запропонованого дослідження.

Констатовано, що антиципація, яка існує як випереджаюче відображення на всіх рівнях психіки, забезпечує адаптацію до змін середовища. Підкреслюється інтегруюча роль ймовірнісно-прогностичної діяльності у поведінці. Явище антиципації розуміється як здатність планування, переднастройок перцептивної діяльності в рамках когнітивної психології; розглядається як інтелектуальна (пізнавальна) здатність людини.

Список використаних джерел

1. Батраченко І. Г. Концептуалізація феномена антиципації у психології / І. Г. Батраченко, Н. О. Полякова, А. А. Плошинська // Вісник Дніпропетровського університету. – Серія : Педагогіка і психологія. – 2011. – Т. 19, Вип. 17. – С. 24 – 30.
2. Батраченко І. Г. Основні тенденції еволюції поняття «антиципація» у психології / І. Г. Батраченко // Вісник Дніпропетровського університету. – Серія : Педагогіка і психологія. – № 9/1. – Вип. 15. – 2009. – С. 32 – 37.
3. Турбан В. В. Становлення етичної свідомості в онтогенезі: автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Вікторія Вікторівна Турбан. – К., 2013. – 38 с.

Коваль І.А.,
*Докторка психологічних наук, професорка,
професорка кафедри медичної психології,
психосоматичної медицини та психотерапії
Національного медичного університету
імені О.О. Богомольця,
м. Київ, Україна*

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАХИСТИ У МАТЕРІВ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДИТИНУ З НЕВИЛІКОВНИМИ, В ТОМУ ЧИСЛІ ОРФАННИМИ ЗАХВОРЮВАННЯМИ

Виховання дитини з невиліковним, в тому числі орфанним захворюванням потребує формування специфічних психологічних захистів у батьків, особливо – у матерів. Психіка матері, намагається захиститися від емоційно виснажливих та обтяжливих проблем, що виникають при вихованні хворої дитини. Щоденна тривога, розпач, усвідомлення інвалідизації та соціальної дезадаптації дитини породжують психологічний захист як метод боротьби з емоційним виснаженням. Отже, негативна інформація спотворюється або витісняється зі свідомості матері, що призводить до неадекватного сприйняття себе та навколишніх.

Психологічний захист реалізується у вигляді окремих прийомів переосмислення і переопрацювання інформації з метою збереження психологічного здоров'я і цілісності особистості, тобто досвід, який не збігається з уявленням матері про себе та життєву ситуацію, має тенденцію не опрацьовуватися на рівні свідомості. Інтенсивне використання механізмів захисту призводить до зростання психічної та емоційної напруженості, особливо коли механізми захисту використовуються надто інтенсивно. Це призводить до психоемоційного виснаження, та соціально-психічної дезадаптації.

Традиційно в психології виокремлюють три групи захисних психологічних механізмів:

- компенсаторні: гіперкомпенсація, заміщення тощо;
- деструктивні: витіснення, реактивне утворення;
- пасивні: раціоналізація, ізоляція, проєкція та ін.

За даними науковців у батьків, що мають дитину з невиліковною хворобою більш виражені деструктивні види захисних механізмів, а батьки здорових дітей, навпаки, застосовували переважно компенсаторні та пасивні методи психологічного захисту.

Основні характеристики механізмів захисту у матерів, що виховують дитину з невиліковною хворобою:

1. *Заперечення.* Родина заперечує діагноз дитини, переконана в можливості її одужання, не вірить словам лікарів, шукає альтернативну допомогу.

2. *Проекція* як пасивний захисний механізм, коли мати приписує іншим людям свої власні неприйнятні для свідомості почуття, бажання, мотиви та особистісні якості, в першу чергу у проектуванні родичам, лікарям, психологам негативних установок щодо стану здоров'я дитини.

3. *Реактивне утворення*, коли відбувається заміна моделі поведінки та почуттів діаметрально протилежними справжнім. У матерів це може проявлятися амбівалентними почуттями до хворої дитини. Скажімо, вона активно займається громадською та благодійною роботою водночас ігноруючи потреби дитини у спілкування та турботі.

4. *Раціоналізація* (інтелектуалізація) – найбільш поширений механізм психологічного захисту, що полягає у прагненні знайти прийнятне пояснення причин хвороби, а також певних власних установок, вчинків, ідей, дій. Це дає змогу виключити емоційну складову та уникнути внутрішнього конфлікту, наприклад, не займатися лікуванням дитини через брак грошей чи часу.

5. *Витіснення неприємних переживань*. При домінуванні такого механізму психологічного захисту мати може відмовитися від дитини або ігнорувати її.

6. *Компенсаторна поведінка* виявляється у досягненнях успіхів у іншій діяльності для підвищення самооцінки.

7. *Заміщення* – перенесення емоцій, дій, слів з неприйнятного об'єкта на інший. Мати, що страждає від безнадії через невиліковну хворобу у дитини, може виміщати свою агресію на свою саму дитину, родичів чи колег.

8. *Регресія*, тобто поверненні психічного функціонування до тих форм емоційного реагування та поведінки, що були притаманні їй в дитинстві. Мати інфантильно ставить до своєї хворої дитини, перекладає відповідальність як за побут, фінанси, безпеку родини, та й за дитину на інших людей чи інституції.

Родини, які виховують дітей з невиліковними, в т.ч. орфанними хворобами, перебувають в складній ситуації, коли крім соціальних у них виникають численні психологічні проблеми. Надання психологічної та соціальної підтримки, а також доступ до відповідних професійних ресурсів, може допомогти зменшити відчуття безнадії та покращити якість життя всієї сім'ї.

Спільне обговорення планів допомоги для дитини є важливим етапом у співпраці з батьками. Це дозволяє створити конкретні стратегії та підходи до підтримки та розвитку дитини.

Узгодженість і адекватність дій всіх учасників, включаючи батьків і фахівців, допоможе батькам хворої дитини не лише забезпечити фахову допомогу дитині, а й зберегти психічне здоров'я і психологічний комфорт усім членам родини.

Круглов К. О.,
Кандидат психологічних наук,
доцент кафедри менеджменту та онтопсихології
Інституту психології і підприємництва,
смт Козин, Київська обл., Україна

СОЦІАЛЬНО-УПРАВЛІНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ КЕРІВНИКА-ЛІДЕРА У ВИМІРАХ СУЧАСНОГО БІЗНЕСУ

В умовах динамізму суспільно-політичних та соціально-економічних процесів у сучасному суспільстві значну питому вагу в діяльності професійного управління-лідера займає блок дій, що значною мірою визначається характером соціальних проблем і суспільних процесів.

Професійний керівник-лідер, який здійснює взаємодію із суб'єктами, що перебувають на різних щаблях управлінської ієрархії, змушений вирішувати питання різних рівнів управління, а також діяти відповідно до законодавчих нормативних документів, повинен мати чітке уявлення про соціальну ситуацію та соціальні наслідки прийнятих управлінських рішень, тобто він має володіти відповідною соціально-управлінською підготовкою, бути знайомий із політичними, соціально-економічними, фінансовими, виробничими, трудовими та іншими проблемами країни, галузі, конкретного підприємства.

Все це пред'являє до нього вимоги наявності розвинених умінь ефективної комунікативної взаємодії з суб'єктами різних рівнів управління та галузей знань, а базовим блоком його знань та умінь має стати соціально-управлінська компетентність, що включає професійні компетенції, знання, уміння та навички, отримані не лише у профільному закладі освіти, а й у результаті спеціальної додаткової освіти, підвищення кваліфікації, самоосвіти [1-3].

Форми взаємодії з іншими суб'єктами управління пред'являють до керівника-лідера низку вимог, необхідні йому як суб'єкту соціального діалогу. Це знання у галузі теорії, практики ведення переговорів, їх нормативно-правового забезпечення, основ соціального партнерства, прикладної конфліктології, володіння методами соціальної діагностики, соціального моделювання, соціальної екстраполяції, соціального прогнозування, соціального програмування, соціального проектування та інших. Тим самим соціально-управлінські вміння та навички і соціально-управлінська компетентність загалом виступають для керівника-лідера важливою складовою його професійної компетентності.

Саме соціально-управлінська компетентність є ключовим поняттям ефективної лідерської управлінської діяльності керівника будь-якого рівня управління. До якостей,

що характеризують соціально-управлінську компетентність керівника-лідера, слід віднести організаторські здібності, вміння самостійно приймати рішення та доводити їх до кінцевого результату.

Ефективний керівник-лідер орієнтується на взаємодію з людьми і на перетворення конкретної соціальної ситуації у її розвиток (вдосконалення, покращення), тоді як менш ефективний керівник орієнтований на здійснення контролю діяльності підлеглих і підтримання зовнішнього іміджу.

Наразі у ділових бізнес-колах найбільше поважають високий рівень професійних знань та компетенцій. Ці знання набуваються за допомогою освіти та підтверджуються дипломами, сертифікатами, свідченнями та вченими званнями.

При цьому наявність відповідного рівня розуміння соціальних проблем і пріоритетів, потреб людей, навичок ефективної взаємодії з людьми помилково вважається як щось зрозуміле, особливо це стосується клієнт орієнтованих професій і діяльності керівників. Проте, для ефективної взаємодії з людьми потрібні конкретні навички та знання і, відповідно, потрібна додаткова освіта та розвинена соціально-управлінська компетентність.

Список використаних джерел

1. Ashley G. C., Reiter-Palmon R. Self-awareness and the evolution of leaders: The need for a better measure of self-awareness. *Journal of Behavioral and Applied Management*. 2012. 14(1). P. 17-26.
2. Bozer G., Jones R. J. Understanding the factors that determine workplace-coaching effectiveness: A systematic literature review. *European Journal of Work and Organizational Psychology*. 2018. 27(3). P. 342-361.
3. Caldwell C. Identity, self-awareness and self-deception: Ethical implications for leaders and organizations. *Journal of Business Ethics*. 2009. 90(Suppl. 3). P. 393-406.

*Лукашов О. О.,
доктор психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
та соціальної роботи
Східноукраїнського національного
університету імені В. Даля,
м. Київ, Україна*

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ГУМАНІТАРНОГО ПРОФІЛЮ

Аналіз сучасних наукових досліджень показав, що феномен відповідальності охарактеризовано з різних позицій, як зовнішню, внутрішню, індивідуальну, колективну (залежно від суб'єкта відповідальних дій). Інтегруючись один з одним, вони утворюють нове у змістовному та структурному плані поняття соціальної відповідальності, яка може виявлятися на різних рівнях: особистості (мікрорівень), соціальної групи (мезорівень), конкретного суспільства (макрорівень), людства загалом (мегарівень) [1-4].

Наявність відмінностей у розумінні цього конструкту та його сутності у різних дискурсах, зокрема феноменологічному, антропологічному, суб'єктно-діяльнісному та ін., зумовлених абсолютизацією певних аспектів взаємодії зовнішньої та внутрішньої форми відповідальності у системі «суб'єкт-об'єкт»: змісту зв'язків у першому випадку та їх інтенсивності, – у другому.

Нами запропоновано та теоретично обґрунтовано розуміння соціальної відповідальності здобувачів вищої освіти гуманітарного профілю як виникаючих у взаємодії особистості з об'єктивною дійсністю моральних якостей, представлених у психіці та свідомості функціональних зв'язків, які характеризуються специфічним, соціально-психологічно та соціокультурно обумовленим змістом; суб'єктивною інтерпретацією цього змісту окремими людьми та групами; мірою інтенсивності, схильної до індивідуальних і ситуаційних змін.

Сутність соціальної відповідальності здобувачів вищої освіти гуманітарного профілю полягає у з'ясуванні особистістю панівних у суспільстві цінностей та вольовому ставленні до них.

Свобода, яка дозволяє молодій людині діяти, керуючись власною волею відповідно до вимог суспільства та її свідомості, лежить в основі соціальної відповідальності як необхідна умова її прояву, а якісні параметри соціальної відповідальності характеризують поширеність моральних якостей, властивих особистості, час переходу від одного ступеня зрілості до іншого.

Показано, що соціальна відповідальність здобувачів вищої освіти гуманітарного профілю виявляється у діяльності відповідно до вимог суспільства та відповідним чином оцінюваної, а також у необхідності, яка виявляється в тому, що відповідальність детермінує ту чи іншу дію, яка надходить з розпоряджень суспільства та соціальних ролей, що виконуються молодого людиною.

Визначено, що зміст соціальної відповідальності здобувачів вищої освіти гуманітарного профілю охоплює весь спектр суспільних відносин та залежностей соціальних суб'єктів, а також їх форму у реалізації цілей практичної діяльності, як спосіб взаємозв'язку між обумовленими суспільним устроєм нормами, вимогами, законами та їх усвідомленням особистістю з позицій свободи вибору певного характеру та моделі поведінки.

Зміст відповідальності, як соціально-психологічного конструкту, включає взаємозв'язок об'єктивних і суб'єктивних її аспектів, які проявляються у вимогах суспільства, що висувуються до особистості, її соціальних якостей та визначених її місцем у системі суспільних відносин (статусом), що дозволяє окреслити межі прояву її відповідальності (об'єктивна сторона); в емоційному переживанні та раціональному осмисленні характеру суспільних вимог та передбаченні наслідків власної діяльності та поведінки (суб'єктивна сторона); практичній реалізації особистістю суспільних вимог у конкретній діяльності та оцінці цієї діяльності відповідно до інтересів суспільства, колективу, власне особистості (об'єктивно-суб'єктивна сторона).

Список використаних джерел

1. Бочелюк В. Й. Трансформація особистості в період глобальної соціально-економічної кризи. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. 2019. Вип. 3. С. 114-121.

2. Бочелюк В. Й., Нечипоренко В. В., Панов М. С. Особистісна зорієнтованість освітнього процесу на розвиток відповідальності як вирішальний фактор його гуманізації/ Психологічні основи розвитку особистості: монографія / за заг. ред. В. Й. Бочелюка, за ред. М. А. Дергач. Запоріжжя: Просвіта, 2020. Т. 7. С. 85-110.

3. Ковальчук З. Я. Соціально-психологічні особливості історичного дискурсу феномену відповідальності в сучасних викликах дистанційної освіти. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна: зб. наук. праць. Львів: ЛьвДУВС, 2022. Вип. 2. С. 17-30.

4. Popovych I., Blyskun O., Hulias I., Shcherbyna V., Batasheva N., Aleksieieva M., Chala T. Psychological Semantic Parameters of Adolescents' Conformism in the Measurement of responsibility of Value Orientations. Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala. 2021. Vol. 13(2). P. 167-184.

Мельник О. А.,
*Докторка психологічних наук,
старша наукова співробітниця,
старша наукова співробітниця лабораторії
загальної психології та історії
психології ім. В. А. Роменця
Інституту психології імені Г. С. Костюка
НАПН України,
м. Київ, Україна*

ПОВЕДІНКОВИЙ АКТ І МЕХАНІЗМИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ

Проблема прийняття рішення на сьогодні продовжує інтенсивно розроблятися. Цьому сприяють, як мінімум два фактори. З одного боку, при створенні сучасних ІТ-технологій стало очевидним, що прийняття рішення або вибір однієї системи зв'язку, що відповідає завданню і визначеній стратегії її рішення, з блокуванням усіх інших зв'язків, неадекватних цьому завданню, є процесом типовим не лише для роботи швидкодіючих комп'ютерних програм, але й для вибіркової діяльності людини. З іншого, відходять на задній план механістичні концепції. Однак, Кібернетична теорія прийняття рішень для пояснення психічних явищ наштовхнулася на певні труднощі, зокрема, загроза редукціонізму.

Основна ідея біологічного або психологічного редукціонізму полягає у спробах пояснення складних біологічних або психологічних феноменів універсальними схемами, у зведенні або редукції якісно своєрідного цілого до частини або сукупності частин. Дещо подібне відбувається і з теорією прийняття рішень. Дана теорія набула значення універсального принципу, що пояснює достатньо широке коло явищ.

У психології редукціонізм приймає форми зведення складніших психологічних явищ або до елементарних біологічних процесів, наприклад, молекулярний редукціонізм – спроби звести складні психологічні явища до законів молекулярного рівня.

Різновидами такого типу редукціонізму є і спроби вбачати основи найскладніших структур мови у вроджених генетичних кодах або відшукувати пояснення складнішим соціальним конфліктам в біологічних тенденціях до агресії.

Іншим типом редукціонізму є зведення складніших психологічних явищ до спрощених логічних і математичних схем, наприклад, пояснення найрізноманітніших форм психічної діяльності одними й тими ж кібернетичними схемами і моделями.

Ця тенденція в теорії прийняття рішення використовується для пояснення досить різноманітних явищ: біологічних, фізіологічних і психологічних.

У випадках, коли однією й тією ж схемою щодо прийняття рішень намагаються пояснити відносно елементарні психофізіологічні феномени, так і складні види психічної діяльності людини без урахування їх конкретної специфіки.

У сучасній психологічній науці під прийняттям рішення розуміється вибір мети і спосіб її досягнення. У фізіології питання про механізми прийняття рішення тривалий час не могли бути поставлені, адже не існувало фізіологічної категорії мети, а дія, яка розумілась через призму уявлень про дугу рефлексу, вважалася детермінованою же самим умовним або безумовним подразником, що відхиляє можливості будь-якого вибору.

Вивчення нейрофізіологічних механізмів прийняття рішення стало можливим на методологічній основі теорії функціональної системи, яка розглядала поведінковий акт не як рефлекс, тобто реакцію на стимул, а як цілеспрямовану активність цілісного організму.

Незаперечним видається факт, що цілеспрямованість всіх біологічних процесів пов'язана з самою історією виникнення життя на нашій планеті. В процесі еволюції відбувається відбір вихідних систем за ознакою відповідності їхньої організації завданню збереження в умовах безперервної взаємодії з зовнішнім середовищем. Це стосується процесу обміну речовин, як поєднання окремих реакцій, котрі у своїй сукупності є цілеспрямованими до постійного самозбереження живих систем у даних умовах зовнішнього середовища. Вся подальша еволюція і всі ускладнення біологічних і похідних від них систем спрямовувались тим самим системоутворюючим фактором – результатом, котрий підвищує шанси на виживання. На рівні високоорганізованих тварин основною метою життя є виживання через потреби метаболізму і гомеостатичні механізми та проявляється у формі мотивації поведінки [2].

Оскільки у зовнішньому середовищі не містяться свідчення про те, який саме поведінковий акт призведе до задоволення даної мотивації, в той час як у пам'яті організму такі свідчення є, то цілеспрямований поведінковий акт може бути вилучений лише з пам'яті. Згідно теорії функціональної системи вибір із всього матеріалу пам'яті лише одного поведінкового акту здійснюється як скорочення зайвих ступенів свободи поведінки. Будь-яка мотивація, що пов'язана з метаболічними потребами організму, здійснює первинне скорочення ступенів свободи, уможливлючи лише ті акти, котрі у минулому призводили до задоволення саме цієї мотивації. Оскільки задоволення однієї й тієї ж мотивації може бути здійснене завдяки досягненню різних конкретних цілей, то подальше скорочення ступенів свободи здійснюється під впливом обстановочної аферентації, котра уможливлює лише ті поведінкові акти, мета яких досяжна в даній ситуації. Остаточне виключення зайвих ступенів свободи і вибір лише однієї мети і одного конкретного поведінкового акту здійснюється в інтервалі між пусковим стимулом цілеспрямованої активності організму. Саме в цьому інтервалі здійснюється прийняття рішення відносно окремого поведінкового акту.

Отже, теорія функціональної системи розглядає поведінковий акт як цілеспрямовану інтеграцію багатьох фізіологічних процесів, відібраних в стадії прийняття рішення. Сама по собі будь-яка сукупність ефektorних проявів не утворює поведінкового акту. Саме узгодженість всіх механізмів, що входять в інтеграцію, як аферентних, так і еферентних, як центральних, так і периферичних, визначає характер і сам феномен поведінкового акту.

При цьому самоорганізація впорядкованих і цілеспрямованих відносин із «хаосу» всіх можливих взаємодій елементів здійснюється за рахунок того, що компоненти тієї або іншої анатомічної приналежності мобілізуються і залучаються в систему лише в міру їх сприяння щодо отримання запрограмованого результату [1].

Список використаних джерел

1. Годун Н. І. Фізіологія вищої нервової діяльності: навчально -методичний посібник. Переяслав-Хмельницький: Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди, 2014. 159 с.
2. Фізіологія: підр. для вищ. мед. навч. закладів /за редакцією В. Г. Шевчука. Вінниця: Нова Книга, 2012. 448 с.

Омелянюк С. М.,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
та соціальної роботи Східноукраїнського
національного університету імені В. Даля,
м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ ОСОБИСТОСТІ У ДИСКУРСІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН ОЦІУМУ

Проведений теоретичний аналіз наукової літератури з вивчення проблеми формування соціальних уявлень особистості у дискурсі трансформаційних змін соціуму показав її високу актуальність та значимість, а також дозволив виділити як перспективний напрямок вивчення соціально-демографічних та крос-культурних особливостей формування соціальних уявлень [1-3].

У структурі соціальних уявлень особистості виокремлено емоційний аспект, який становлять почуття та емоції, що виникають у процесі довірчої взаємодії; когнітивний аспект, що проявляється у сукупності суджень про об'єкт та ситуацію довіри, досвід довірчої взаємодії; конативний аспект, що є найбільш складною освітою, виявляється у готовності до сприйняття отриманої від партнера інформації як істинної, саморозкриття та делегування.

В результаті аналізу соціальних уявлень особистості у дискурсі трансформаційних змін соціуму виявлено структурні відмінності у віковому вимірі. Так, у підлітковому віці найбільш важливими є емоції та дії, пов'язані з поняттям довіри (емотивний та конативний аспекти).

У ранньому дорослому віці більше значення мають переконання, оцінка власного досвіду та побудова очікувань від результатів довіри (когнітивний аспект). Дослідження образу довірливої людини у свідомості молоді також показало наявність відмінностей за віком: в уявленнях молодих дорослих довірлива людина пов'язана з позитивними оцінками і очікуваннями частіше, ніж у уявленнях підлітків.

В результаті аналізу відмінностей у структурі соціальних уявлень у підлітків та дорослих були обґрунтовані поняття, що описують джерела формування соціальних уявлень у конкретній ситуації: експліцитна довіра, що виникає на основі оцінки зовнішніх обставин, поведінки об'єкта, досвіду взаємодії з ним та спирається на зовнішні прояви об'єкта і імпліцитна довіра, заснована на емоційному стані та когнітивних уявленнях суб'єкта. Процес зміни соціальних уявлень особистості, що характеризується поступовим переходом з експліцитної до імпліцитної довіри в процесі дорослішання, отримав назву інтеріоризації довіри.

Визначено позитивні зв'язки між ставленням до довіри, оцінкою власної довірчої привабливості та рівнем довіри до себе, що свідчить про інтеріоризацію оцінки власної довірчої привабливості та проектування рівня довіри до себе на інших.

Суб'єктивний рівень довіри до себе та до однолітків пов'язані. Зв'язок між суб'єктивним рівнем довіри до себе та до батьків спостерігається лише на етапі ранньої дорослості.

Довіра у відносинах з однокласниками, однокурсниками та колегами пов'язана зі значимістю відчуття єдності з об'єктом довіри. Здатність бачити недоліки об'єкта пов'язана з негативним ставленням до довіри та низьким рівнем довіри у близьких відносинах.

У ході проведеного дослідження формування соціальних уявлень особистості у дискурсі трансформаційних змін соціуму аналізувалися особистісні якості, зв'язки суб'єктивної оцінки рівня довіри з особистісною тривожністю та локусом контролю.

Було виявлено, що рівень особистісної тривожності впливає на довіру до себе і пов'язаний з довірою у відносинах з однолітками.

Також виявлено, що при екстернальному локусі контролю довіра до батьків у дорослих нижча, ніж при інтернальному. Виділено чинники, які утворили систему зв'язків у соціальних уявленнях особистості. При цьому виявлено якісні відмінності виявлених чинників у різних вікових групах.

Список використаних джерел

1. Кочубейник О. Виробництво аномії: чотири дискурси ідентичності. Соціальна психологія сьогодні: здобутки і перспективи: матеріали доповідей учасників II Всеукраїнського конгресу із соціальної психології. Київ, 2019. С.178–180. Режим доступу: URL: <https://cutt.ly/FjluoQe>
2. Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика: монографія / за ред. С. Максименка, В. Зливкова, С. Кузікової. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. 430 с.
3. Петрушенко В. Зміни уявлень про людину в сучасній філософській антропології: збірник наукових праць. Науковий вісник Чернівецького університету. Серія «Філософія». 2015. Вип. 756–757. С. 55–59.

Поклад І. М.,
кандидат психологічних наук,
старша наукова співробітниця,
провідна наукова співробітниця лабораторії
загальної психології та історії психології
ім. В.А. Роменця Інституту психології
імені Г. С. Костюка НАПН України,
м. Київ, Україна

ВИТОКИ ВІЙСЬКОВОГО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАГАРТУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

*Не можна вести в бій війська,
які не впевнені в перемозі (народна мудрість).*

У військовій історії людства відомо безліч прикладів виняткової ролі духовного та морального факторів в досягненні перемоги, коли результат бою залежав не від кількісної переваги живої сили, озброєння і техніки, а від психологічного стану війська. Протягом всієї історії розвитку суспільств та держав використовувались різні форми і методи впливу на свідомість і психіку військової людини [1].

Багато прикладів моральної, інтелектуальної, культурної та духовної підготовки воїнів, військово-патріотичного виховання молоді та населення України залишилося в історичній пам'яті українського народу. Класики вітчизняної педагогіки (Б. Грінченко, Г. Ващенко, С. Русова та ін.) вважали, що найголовнішим у педагогіці є мета виховання, духовною серцевиною якої є ідеал людини – представництва даного народу.

У фольклорі, інших численних мистецтвах українців, творчості Кобзаря України Т. Шевченка, інших письменників, національній пам'яті нашого народу, розкриваються і уславляються ідеали людини-українця, яким є козак, лицар, тому аналіз та врахування цього історичного досвіду формування морально-психологічного стану війська, в сучасних реаліях, так актуальні для Збройних Сил України.

Звертаючись до історичної розбудови України, можна зазначити, що країна та її збройні формування ніколи не стояли осторонь історичного розвитку людства, а навпаки географічне положення України обумовило необхідність підтримання збройних формувань у постійній готовності до відсічі ворогів.

Починаючи з княжих часів і закінчуючи періодом Директорії, її військове керівництво завжди звертало увагу на підготовку озброєних, вишколених і морально загартованих українських вояків.

Так, вже у часи Київської Русі з розвитком феодального устрою військово виховання набуло організованого характеру. На кінець X – початок XI ст. князь Володимир почав створювати школи при монастирях, чільне місце в яких посідало військово навчання та виховання. Система підготовки у школі передбачала формування у хлопчиків та юнаків якостей (фізичних, моральних, психологічних та військово-професійних), необхідних справжньому захисникові Батьківщини.

Однією із найяскравіших сторінок літопису боротьби українського народу за свою незалежність було козацтво. Козаки стали тією силою, яка протягом XIV–XVIII ст. стояла на сторожі прав і свободи українського народу [2, 3].

Процес підготовки чоловіків до військових випробувань достатньо досліджено у вітчизняній науці. У працях Д. І. Яворницького, В. Г. Кузя, Г. Д. Темка та інших описано характерні морально-психологічні риси, притаманні козакам: готовність боротися до загибелі за волю, віру, честь і славу України; нехтування небезпекою, коли йдеться про життя друзів, побратимів, неньку Україну; ненависть до ворогів, прагнення звільнити рідний край від завойовників; героїзм, подвижництво у праці і бою, кмітливість, дотепність, винахідливість.

В дослідженні Ю. Д. Руденка та О. Г. Губка [4] розкриваються не лише козацько-лицарські традиції виховання дітей та молоді в минулому і в наш час, а й досліджується їхні зв'язки з козацькою, всією українською культурою, духовністю XVII–XVIII ст. і пізніших періодів розвію нашої нації. Вчені доводять, що козацько-лицарські цінності, традиції (моральні, духовні, культурні) імпліцитно властиві національному характеру, світогляду українців, а козацтво як особливий стан душі, зміст і форма життя українців найповніше відповідає їхнім природним даним та потребам.

При вступі до запорізького товариства кожний новачок мав проголосити ось таку клятву: «Хто хотів би за християнську віру потрапити на палю, хто хотів би бути четвертованим, колесованим, хто хотів би прийняти всілякі муки – вступай до наших лав. Не треба смерті боятися, вмирати все одно один раз».

Проте справжнім козаком ставав лише той, хто проявив себе у військовому поході, довів свою військову зрілість і здатність переносити всі негаразди військового життя. Існувала ціла система відбору й вишколу ефективного фізично-духовного загартування молодих людей для козацької служби. Досвідчені козаки, козацька старшина уважно і прискіпливо, із відповідальністю перевіряли загартованість і витривалість новобранців у спеку й холод, дощ і сніг. До тих, хто хотів бути козаком, ставили вимоги: бути сильною, вольовою, вільною й мужньою людиною, володіти українською мовою, присягнути на вірність Україні, сповідувати християнську віру.

Цікаві історичні явища розбудови української козацької педагогіки надають в своїй праці Ю. Д. Руденка та О. Г. Губка [4]. Так, вчені наводять факти що при Генеральній військовій канцелярії Гетьманщини (у місці Батурині, а згодом у Глухові) був специфічний вищій навчальний заклад, який вони умовно називають Козацькою Академією. В ній оволодівали новими спеціальностями здебільшого випускники Києво-

Могиллянської академії, які вивчали там камеральні (фінансово-економічні) дисципліни, право, вищій етикет, обов'язково верхову їзду, музику тощо. Вихованці цього Канцелярського куреня (така була офіційна назва установи) згодом ставали управлінцями, гетьманами, кошовими отаманами, відомими вченими, громадськими діячам, поборниками української державності.

Сьогодні вже з впевненістю можна казати, що в Козацьку добу відбулося взаємопроникнення, поєднання козацько-лицарської духовності з найвищими здобутками вітчизняної освіти, науки і культури, українського православ'я. Найбільшими на той час центрами української духовності стали Запорізька Січ, Канцелярський курінь («Козацька Академія»), Острозька, Києво-Могиллянська і Музична академії України. Багато представників козацької старшини, гетьманів навчалися в названих ВНЗ (І. Виговський, Ю. Хмельницький, І. Мазепа, П. Орлик, П. Полуботко, І. Самойлович та ін.).

Запорізька Січ майже безперервно вела важку збройну боротьбу за волю свого народу, спираючись на духовні цінності козацької філософії та ідеології, лицарську мораль, правосвідомість та державотворчість. Ці чесноти були невід'ємною складовою частиною військового виховання. Слава запорозького війська була така велика, що багато істориків порівнювали козаків із найсильнішими й наймужнішими народами світу.

У XVIII ст. настав занепад козацької держави, що спричинило певне згортання національного військового виховання та підготовки молоді до військової справи аж до кінця XIX – початку XX ст., періоду, ознаменованого новим підйомом національно-визвольної боротьби українського народу, де ідеал українця-козака, лицаря реалізувався наперекір чужим політичним і псевдонауковим впливам, у вітчизняних виховних системах українських родин, громадських організацій «Січей», «Луків» Кирила Трильоського, молодіжних об'єднань «Соколів», «Пласту», «Українських січових стрільців», школах періоду Українських визвольних змагань 1917–1922 рр., у роботі з молоддю ОУН–УПА та ін.

Отже, дослідження і творче відродження ідей, традицій, форм і методів національного виховання та козацької педагогіки можуть стати невід'ємною частиною військово-психологічного загартування ЗСУ.

Список використаних джерел

1. Військова педагогіка та психологія: підручник / за заг. ред. Л.А. Снігур. Луцьк: ПВД Твердиня, 2010. 576 с.
2. Історія Українського війська: У 2-х т.: Т.1. Київ: ВАРТА, 1994. 377 с.
3. Історія Українського війська: У 2-х т.: Т.2. Київ: ВАРТА, 1994. 464 с.
4. Українська козацька педагогіка: витоки, духовні цінності, сучасність / Ю. Руденко, О. Губко. Київ: МАУП. 344 с.

Разумовська Т. В.,
аспірантка кафедри психології та соціальної роботи
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка,
м. Кіровоград, Україна

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАСЛІДКІВ СЕКСУАЛЬНИХ ВІДХИЛЕНЬ В ОСОБИСТОСТЕЙ, ЯКІ ПОСТТРАВЖДАЛИ НА ВОЄННИЙ СТРЕС

Сексуальні відхилення та дезорганізація сексуальної поведінки в особистостей, які пережили травматичні події під час бойових дій, стають дедалі актуальнішою проблемою.

На тлі посттравматичного стресового розладу (ПТСР), депресії, тривожних розладів та інших психічних порушень, змінюється і сексуальна функція особистості.

Важливо розуміти, що сексуальні відхилення можуть виникати не тільки як наслідок фізичних травм, а й як результат глибоких психологічних порушень.

Провідні соціально-психологічні аспекти сексуальних відхилень, а саме:

- травматичні події та сексуальність;
- посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) і сексуальні відхилення;
- фізіологічні та психологічні наслідки бойових дій

Травматичні події та сексуальність: Бойові дії як травмувальний чинник мають значний вплив на психоемоційну сферу особистості, що включає порушення інтимної сфери.

Переживання війни пов'язані з почуттям безпорадності, страху смерті та втратою контролю, що може спровокувати зміни в сексуальній поведінці (гіперсексуальність, зниження лібідо, сексуальні девіації).

Приклади таких змін включають підвищену агресивність у сексуальній поведінці, втрату інтересу до інтимного життя або, навпаки, посилення сексуальних імпульсів як способу зняття напруги.

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) і сексуальні відхилення: ПТСР є одним із ключових чинників, що впливають на зміни в сексуальній сфері. Включає симптоми, такі як нав'язливі спогади, емоційна загальмованість, тривожність, які можуть впливати на статеву функцію.

Порушення можуть проявлятися як уникнення сексуальної активності, труднощі зі встановленням близьких стосунків, відчуття відстороненості.

Дисоціативні стани, характерні для ПТСР, також можуть супроводжуватися сексуальними відхиленнями, оскільки в індивідуума порушується сприйняття тіла і меж особистості.

Фізіологічні та психологічні наслідки бойових дій. Фізіологічні порушення: Фізичні травми, отримані в бойових умовах (втрата кінцівок, опіки, ушкодження статевих органів), можуть безпосередньо вплинути на сексуальне здоров'я і здатність до статевого акту.

Хронічний біль і фізичні обмеження, які виникають унаслідок травм, можуть стати причиною сексуальної дисфункції, включно з еректильною дисфункцією, втратою лібідо або аноргазмією.

Психологічні порушення: Психологічні наслідки, як-от депресія, тривожні розлади, а також зміни у сприйнятті себе (наприклад, відчуття втрати маскулітності або фемінності), безпосередньо впливають на сексуальні відхилення. Зміна самооцінки і сприйняття тіла як «дефектного» може призвести до сексуальної дезадаптації та уникнення інтимних стосунків.

Соціальні наслідки: Сексуальні відхилення в осіб, які постраждали від бойових дій, можуть призводити до порушення сімейних і соціальних відносин.

Підвищені рівні стресу в сім'ї, розлучення, соціальна ізоляція можуть супроводжувати відхилення в сексуальній поведінці. Формування суспільного стереотипу про «поламану» особистість також негативно впливає на соціалізацію таких індивідів.

Висвітливо соціально-психологічні особливості прояву сексуальних відхилень, як наслідку дії бойового стресу. Агресивні форми сексуальної поведінки: Бойові дії можуть загострити агресивні імпульси, що в поєднанні з психологічними травмами може вилитися в агресивні сексуальні прояви, зокрема сексуальні злочини.

Психологічні механізми захисту, як-от проєкція або заперечення, можуть вести до неусвідомлених форм сексуальної агресії.

Девіації в сексуальній поведінці: Девіантна поведінка може проявлятися у формі гіперсексуальності, садомазохістських нахилів, фетишизму та інших відхилень.

Одна з гіпотез таких проявів – це прагнення компенсувати втрачене почуття контролю через сексуальну активність, яка стає джерелом афективного розряду.

Зміни в сексуальних уподобаннях. На тлі стресу та емоційного виснаження можуть розвиватися нетрадиційні сексуальні вподобання, які індивід раніше не виявляв.

Методи реабілітації та допомоги. Психотерапія: Психотерапевтична робота, спрямована на подолання ПТСР, може включати когнітивно-поведінкову терапію, психоаналітичні підходи, тілесно-орієнтовану терапію. Важливу роль відіграє робота із сексуальними розладами, яка може включати сімейну та секс-терапію.

Соціальна підтримка та реінтеграція: Формування підтримуючого середовища (групи самопомоги, реабілітаційні центри) може допомогти в подоланні наслідків сексуальних відхилень. Особливу увагу слід приділяти реінтеграції постраждалих у суспільство, зниженню стигматизації та формуванню толерантного ставлення до особистих проблем осіб, постраждалих на військовий стрес.

Висновки. Роль суспільства і держави: Державні та громадські організації повинні забезпечити комплексну підтримку особам, які пережили бойові дії, включно з програмами сексуальної реабілітації. Сексуальне здоров'я особистості, яка постраждала від війни, необхідно розглядати як важливу частину загальної психосоціальної реабілітації.

Скальська Л.О.,
молодший науковий співробітник
лабораторії загальної психології та
історії психології імені В.А.Роменця
Інститут психології імені Г.С.Костюка
НАПН України
м. Київ, Україна
(ORCID: 0000-0002-0233-4034)

Горбачов В.О.,
молодший науковий співробітник
лабораторії вікової психофізіології
Інституту психології імені Г.С.Костюка
НАПН України
м. Київ, Україна

ПЕРЕЖИВАННЯ УЧАСНИКАМИ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ СИТУАЦІЙ ТА ОБСТАВИН ВІЙНИ

Війна є важким випробуванням для суспільства, яке охоплює всі сфери життя, включно з освітою. Учасники освітнього простору, такі як учні, студенти, вчителі та викладачі, стикаються з викликами, які безпосередньо впливають на їх психічне та емоційне благополуччя. Переживання війни в освітньому контексті має свої особливості та потребує особливої уваги з боку державних і освітніх установ.

Вплив війни на освітнє середовище

Війна є одним із найбільш руйнівних факторів для будь-якої сфери життя, і освіта не є винятком. Учасники освітнього процесу, включно з учнями, студентами, вчителями та адміністрацією, стикаються з серйозними викликами під час війни. Це призводить до зупинки навчальних процесів, фізичних руйнувань навчальних закладів, а також до глибокого психологічного стресу. Війна впливає не лише на фізичну безпеку, але й на якість та доступність освіти, психічне здоров'я учасників освітнього процесу та майбутні перспективи суспільства загалом.

Війна впливає на освітній процес на декількох рівнях:

1. **Фізична небезпека.** Небезпека для життя та здоров'я учасників освітнього процесу є одним із найбільш очевидних наслідків війни. Під час бойових дій можуть бути пошкоджені навчальні заклади, а учні та вчителі змушені евакуюватися з небезпечних регіонів.

2. **Психологічний стрес.** Постійна загроза насильства та втрата відчуття безпеки призводить до розвитку хронічного стресу та травматичних розладів.

Учасники освітнього простору можуть відчувати тривогу, страх за своє життя і життя близьких, а також депресію через невизначеність майбутнього.

3. Перерви в освітньому процесі. Через військові дії часто відбуваються перерви в навчанні або перехід на дистанційну форму навчання. Це призводить до погіршення академічних результатів, зниження мотивації та втрати структурованості в навчанні.[5]

4. Соціальна дезінтеграція. Війна руйнує соціальні зв'язки. Учасники освітнього простору можуть втратити контакти з друзями, однокласниками чи колегами, що призводить до ізоляції і почуття самотності.

Переживання війни має серйозний вплив на психіку учасників освітнього процесу. Військові конфлікти часто призводять до розвитку таких станів:

Тривожність і страх. Під час війни страх за власне життя та життя близьких людей стає постійним супутником. Це може відволікати від навчання, знижувати концентрацію уваги та здатність засвоювати новий матеріал.[2]

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). Учасники освітнього простору, які стали свідками або жертвами насильства, можуть розвивати ПТСР. Це проявляється через флешбеки, нічні кошмари, дратівливість і труднощі у взаємодії з іншими.

Депресія. Постійна напруга, втрата близьких, руйнування звичного життя призводять до виникнення депресивних станів. Діти та дорослі можуть втратити інтерес до навчання, соціального життя, стати відчуженими і замкнутими.

Втрата мотивації. Переживання війни часто підриває внутрішню мотивацію учасників освітнього процесу до навчання, оскільки довгострокові плани та надії на майбутнє здаються невизначеними. [4]

Підтримка учасників освітнього процесу під час війни

Надання підтримки учасникам освітнього процесу є критично важливим для їх адаптації до екстремальних умов. Серед основних напрямів підтримки можна виділити:

1. Психологічна допомога. Організація психологічної підтримки є необхідною для тих, хто зазнав травми. Психологічні консультації, кризове втручання та психотерапія допомагають зменшити рівень тривоги, депресії та ПТСР.

2. Підтримка з боку навчальних закладів. Освітні установи мають забезпечувати безпечне середовище для своїх учасників, навіть під час війни. Організація онлайн-навчання, збереження структурованості навчального процесу, а також створення просторів для емоційної підтримки допомагають учасникам зберегти відчуття стабільності.[2]

3. Соціальна взаємодія. Збереження контактів з однолітками та колегами є важливим для зниження почуття ізоляції та самотності. Групова підтримка через навчальні проекти, онлайн-заходи або спільні волонтерські ініціативи дозволяє учасникам зберегти відчуття приналежності до спільноти.

4. Адаптація навчальних програм. Під час війни важливо адаптувати навчальні програми до реалій, у яких перебувають учні та студенти. Введення курсів з психологічної грамотності, розуміння кризових ситуацій, а також вивчення навичок виживання і стресостійкості допомагають краще справлятися з викликами.

Педагоги відіграють ключову роль у підтримці емоційного стану учасників освітнього процесу. Вони можуть забезпечити безпечний простір для вираження емоцій та надавати емоційну підтримку, відстежуючи ознаки психологічних труднощів у своїх учнів. Важливо, щоб вчителі мали доступ до спеціальних тренінгів, які навчають методів роботи з дітьми та студентами у кризових ситуаціях.

Переваги дистанційного навчання та його виклики під час війни

В умовах війни багато навчальних закладів переходять на дистанційну форму навчання. Це дозволяє забезпечити безперервність навчання, навіть коли фізичне відвідування шкіл і університетів стає небезпечним. Проте дистанційне навчання під час війни також має свої складнощі:

- **Технічні труднощі.** Не всі учні та студенти мають доступ до стабільного Інтернету, комп'ютерів чи мобільних пристроїв. В умовах постійних відключень електроенергії та перебоїв зі зв'язком підтримувати дистанційний навчальний процес стає вкрай важко.

- **Психологічні труднощі.** Військовий стрес і тривожність можуть ускладнювати концентрацію на навчанні. Учні та студенти часто не можуть повноцінно зосередитися на завданнях через тривогу за безпеку своїх рідних та власне життя

Війна є серйозним випробуванням для освітнього процесу, але водночас і можливістю для навчання важливих життєвих уроків, таких як адаптація до кризи та підтримка один одного у важкі моменти.

Психологічна та соціальна підтримка, організована в рамках освітніх закладів, сприяє подоланню наслідків війни та збереженню психічного здоров'я учасників освітнього процесу. Головним завданням є створення таких умов, які б сприяли мінімізації травматичного впливу та адаптації до нових умов життя.

Солодчук С. Є.,
молодша наукова співробітниця
лабораторії загальної психології
та історії психології ім. В. А. Роменця
Інституту психології імені Г. С. Костюка
НАПН України,
м. Київ, Україна
(ORCID 0000-0003-2432-255X)

РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ ЯК ЗАХИСНИЙ ФАКТОР ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ

Резильєнтність визначається як здатність адаптуватися та швидко відновлюватися після стресових подій і зберігати емоційну стабільність у складних обставинах (APA Dictionary of Psychology). Для військовослужбовців така здатність виступає життєво необхідною, адже, в силу своєї професійної діяльності, вони часто стикаються з високими ризиками та інтенсивними стресовими ситуаціями (постійна напруга та надмірні фізичні навантаження; бойові дії та загроза життю; втрата товаришів; тривале перебування в ізоляції від сім'ї тощо). Завдяки резильєнтності військові можуть ефективніше справлятися з екстремальними умовами служби.

У науковій літературі, переважно зарубіжній, описано значення резильєнтності для особистості військовослужбовця, а також її вплив на виконання ним професійних обов'язків (Ассонов Д. О., Богдановський С. О., Милославська О. В., Хаустова О. О., Ong A. D., Bergeman C. S., Bisconti T. L., Wallace K. A., Georgescu M. F., Fischer I. C., Lowe S., Cao F, Li J, Xin W, Yang Z, Wu D. та ін.). Спираючись на аналіз наукових досліджень, виділимо декілька вагомих аспектів резильєнтності військовослужбовців.

По-перше, позитивний вплив резильєнтності на психічне здоров'я.

У наукових розвідках зазначається, що резильєнтні військовослужбовці здатні краще контролювати емоції, швидше відновитися після стресу та повернутися до звичної життєвої активності (Ong A. D., Bergeman C. S., Bisconti T. L., Wallace K. A., 2006; Cao F, Li J, Xin W, Yang Z, Wu D., 2023; та ін.).

Резильєнтність допомагає військовим справлятися з емоційними травмами та знижує ризик розвитку посттравматичного стресового розладу, депресії, тривоги та інших психологічних проблем, а також покращує сон та якість життя загалом (Ассонов Д. О., Хаустова О. О., 2020). У дослідженнях ветеранів тяжкість посттравматичного стресового розладу була нижчою у людей із високою стійкістю (Cao F, Li J, Xin W, Yang Z, Wu D., 2023).

У дослідженнях серед військових також було виявлено, що стійкість знижує ризик депресії, тривоги, зловживання психоактивними речовинами та самогубств серед солдатів (Cao F, Li J, Xin W, Yang Z, Wu D., 2023; Georgescu M. F., Fischer I. C., Lowe S., 2023).

Відтак резильєнтність допомагає військовослужбовцям ефективно справлятися з викликами військової служби, забезпечуючи довготривале збереження їхнього психічного здоров'я.

По-друге, резильєнтність є чинником збереження бойової ефективності.

Резильєнтність має значний вплив на бойову ефективність військовослужбовця. Від психологічної стійкості залежить не лише фізична витривалість, але й здатність до прийняття рішень, взаємодія з командою та загальна мобільність під час операцій.

Високий рівень резильєнтності сприяє тому, що військові можуть тривалий час зберігати концентрацію, мотивацію і здатність до прийняття раціональних рішень навіть в умовах високого ризику (Sefidan S, Pramstaller M, La Marca R, Wyss T, Sadeghi-Bahmani D, Annen H, Brand S., 2023).

Також стійкі військовослужбовці демонструють самостійність, гнучкість та більшу адекватність реагування на мінливі обставини під час виконання професійних завдань (Милославська О. В., Богдановський С. О., 2023). Це забезпечує не лише їхню безпеку, але й успішне виконання поставлених бойових завдань, що є критично важливим для всього військового колективу.

По-третє, резильєнтність виступає засобом адаптації після служби.

Резильєнтність також має важливе значення для успішної реабілітації військових та їх повернення до цивільного життя. Після демобілізації військовослужбовці часто стикаються з труднощами у адаптації до цивільної реальності — зміна професійних обов'язків, нові соціальні ролі, необхідність знаходити нові джерела доходу.

Резильєнтність дозволяє зберігати гнучкість і відкритість до змін (ветерани можуть освоїти нові професії і т. п.), ставити нові цілі та втілювати їх. Військовослужбовці з високим рівнем резильєнтності мають плани більш реалістичні, деталізовані, ієрархічні та структуровані (Милославська О. В., Богдановський С. О., 2023).

Військові часто формують сильні зв'язки з товаришами по службі, але після демобілізації ці зв'язки можуть бути розірвані, що призводить до почуття ізоляції та труднощів у встановленні нових соціальних контактів. Висока резильєнтність дозволяє ветеранам знаходити нові підтримуючі зв'язки та адаптуватися до соціального оточення.

Психологічно стійкі військові демонструють високу самооцінку, самоефективність, стабільні міжособистісні відносини та ефективне вирішення проблем (Sefidan S, Pramstaller M, La Marca R, Wyss T, Sadeghi-Bahmani D, Annen H, Brand S., 2021). Це допомагає їм інтегруватися в суспільство, знижує рівень психологічного напруження, полегшує адаптацію до цивільного життя.

Таким чином, резильєнтність виступає одним з найважливіших захисних чинників для військовослужбовців, що підтримує психічне здоров'я, забезпечує готовність до виконання бойових завдань та допомагає їм швидше інтегруватися у мирне життя. Відтак розвиток резильєнтності стає важливою складовою як підготовки до служби, так і реабілітації після неї.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці програм підтримки резильєнтності серед військовослужбовців як важливого елементу їхньої загальної боєготовності і необхідної умови повернення до мирного життя.

Список використаних джерел

1. Асонов Д. О., Хаустова О. О. Резилієнс у ветеранів війни з травматичним ураженням головного мозку: огляд та клінічний випадок. *Психіатрія, неврологія та медична психологія*. 2020. Вип. 14. С. 58-67.
2. Милославська О. В., Богдановський С. О. Резильєнтність як складова психічної витривалості військовослужбовця. *Психологія національної безпеки та безпеки життєдіяльності*. 2023. Т. 34 (73). №1. С. 197-202.
3. Adler, A. B., & Gutierrez, I. A. Enhancing resilience in service members and military veterans. In C. H. Warner & C. A. Castro (Eds.), *Veteran and military mental health: A clinical manual*. 2023. Pp. 29–44. Springer Nature Switzerland AG. https://doi.org/10.1007/978-3-031-18009-5_3
4. Cao F, Li J, Xin W, Yang Z, Wu D. The impact of resilience on the mental health of military personnel during the COVID-19 pandemic: coping styles and regulatory focus. *Front Public Health*. 2023 Aug 9; 11:1240047. Doi: 10.3389/fpubh.2023.1240047.
5. Georgescu M. F., Fischer I. C., Lowe S. *et al.* Psychological Resilience in U.S. Military Veterans: Results from the 2019–2020 National Health and Resilience in Veterans Study. *Psychiatr Q* 94. 2023. P. 449–466. <https://doi.org/10.1007/s11126-023-10041-y>
6. Ong, A. D., Bergeman, C. S., Bisconti, T. L., & Wallace, K. A. (2006). Psychological resilience, positive emotions, and successful adaptation to stress in later life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91(4), 730–749. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.91.4.730>
7. Sefidan S, Pramstaller M, La Marca R, Wyss T, Sadeghi-Bahmani D, Annen H, Brand S. Resilience as a Protective Factor in Basic Military Training, a Longitudinal Study of the Swiss Armed Forces. *Int J Environ Res Public Health*. 2021 Jun 4;18 (11):6077. doi: 10.3390/ijerph18116077.

Терещук А. Д.,
кандидатка психологічних наук,
провідна наукова співробітниця
Інституту психології імені Г.С. Костюка
НАПН України,
м. Київ, Україна

ТРАВМА ЯК ЧИННИК ЗРОСТАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Люди по-різному реагують на травматичні життєві події, відчуваючи широкий спектр психологічних, емоційних, фізичних та поведінкових реакцій.

Під час травматичної події людина переживає інтенсивний страх, гостре почуття безпомічності, відчаю, втрати контролю. Більшість таких реакцій є «нормальною» реакцією на «ненормальні» події.

Багато людей прагнуть повернути контроль над своїм життям і змінити його на краще. Інші заперечують, що в їхньому житті взагалі потрібні будь-які покращення. Але є й ті, хто усвідомлює необхідність змін. Як показують численні дослідження, люди можуть зростати через травматичні виклики, стаючи більш стійкими та гнучкими. Це відбувається тому, що з'являється нове розуміння себе, світу, ставлення до інших людей, життя взагалі. Це схоже на можливість обрати в собі людину, якою ти хочеш бути, а не ту, якою тебе змусила бути травма.

Люди, які зростають через травматичні обставини, можуть відчувати наступне:

- підвищення рівня спокою та щастя;
- позитивні стосунки з іншими людьми;
- більше співчуття та турботи;
- відновлення фізичної енергії, здоров'я та сили;
- творче та стратегічне мислення;
- більшу самостійність, відповідальність та мудрість;
- більше задоволення та вдячності за життя;
- самоприйняття та збільшення внутрішньої сили;
- відчуття компетентності та мети в житті;
- продуктивний внесок у сім'ю, суспільство;
- відновлення нового початку (тобто дому, кар'єри, стосунків тощо).

Виклики здатні не лише виділити сфери потенційної слабкості, але й виявити сфери особистих сильних сторін. Незалежно від того, яку біль, втрату чи розпач пережила людина, вона завжди перед вибором: або зосередитись на травмі, або зосередитись на можливості відновлення. Зростати – це:

- ✓ ефективно долати особисті труднощі, невдачі та/або травматичні обставини;
- ✓ розвивати сильні сторони характеру, що сприяють зростанню;

- ✓ покращувати взаємопов'язані сфери життя: розумову, емоційну поведінкову, взаємовідносини та духовне благополуччя.

Людина не здатна контролювати все, що відбувається навколо, але вона може контролювати те, як вона на це реагує. Люди по-різному реагують на травматичні та руйнівні обставини. Деякі з них є більш пристосовані, ніж інші. Фактори реагування:

- **Прийняття.** Прийняти обставини, що склалися, означає визначити, що ми не завжди можемо контролювати обставини, але ми завжди можемо контролювати те, як ми реагуєте на них. Ситуація покращується лише тоді, коли спочатку визначається втрата та біль. Прийняття – це не просто визнання проблем і викликів. Це рішучість зробити все можливе, щоб отримати максимум користі з травматичної події.

- **Повторення.** Природною є тенденція зосереджуватися на болючих подіях, які проживає людина. Однак, «зацикленість» на поточній проблемі або виклику лише посилює втрати та біль. Згодом закрадається безнадія і відчай. Коли людина потрапляє в пастку, зосереджуючись лише на поточній проблемі або виклику, вона втрачає з поля зору те, як могло б виглядати позитивне майбутнє.

- **Уникнення.** Уникнення думок про поточну ситуацію може здатися вірним способом запобігти «зациклюванню» на втраті та болю. Однак, коли людина уникає зустрічі зі своїми страхами, замість того, щоб зникнути, страх має тенденцію до зростання. Страх паралізує здатність ефективно реагувати на наявні проблеми або виклики.

- **Заперечення.** Щоб уникнути біль від реальності, людина може поводити себе зовсім по-іншому. Заперечення реальності – це відмова прийняти реальність. Заперечення правди теперішньої реальності тримає людину в полоні. Загальновизнано, що правда може завдати болю, але це також те, що звільняє людину.

З чотирьох різних стилів реагування (сприйняття, зацикленість, уникнення та заперечення), лише прийняття дає основу для надії. Прийняття – це не просто визнання проблем і викликів, а рішучість зробити все можливе, щоб отримати найкраще з будь-якої складної травмуючої ситуації. Людина сприймає сьогодення, але дивиться в майбутнє з новими очікуваннями.

Люди, які зростають через критичні інциденти та травматичні обставини, як правило, знаходять спосіб віднайти найкраще. Незважаючи на великі труднощі, незліченна кількість людей протягом всієї історії демонстрували свою здатність приймати свою ситуацію, культивувати справжню надію і віру в краще майбутнє.

Торжевська Н. Р.,
аспірантка кафедри психології
Відкритого міжнародного університету
розвитку людини «Україна»,
м. Київ, Україна

ДОСЛІДЖЕННЯ І ХАРАКТЕРИСТИКА ЧИННИКІВ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ФОРМУВАННЯ І ЗМІНУ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Постановка проблеми. Розвиток, формування та усвідомлення гендеру є результатом складної статево-рольової самоідентифікації, яка визначається в процесі становлення та самоусвідомлення особистості. Цей процес відбувається в складних умовах, на які постійно впливають як зовнішні, так і внутрішні чинники, інтенсивність, комбінація та зміст яких докорінним чином може змінити результат самоусвідомлення. Вивчення цих чинників є важливим процесом, спрямованим не тільки на розширення знань в галузі гендерної психології, а й на розробку інструментарію побудови толерантного суспільства, розробку ефективних механізмів підтримки людей, що знаходяться в складному періоді пошуку своєї статево-рольової ідентичності.

Мета дослідження: проаналізувати чинники, які впливають на формування, розвиток і зміну гендерної ідентичності та обґрунтувати необхідність їх подальшого вивчення.

Виклад основного матеріалу. *Гендерна ідентичність* – це психологічне самовідчуття людини по відношенню до своєї статі, усвідомлення себе як чоловіка, жінки, небінарної особистості (гендерквіра, гендерно-варіативної або гендерно-нейтральної особистості, агендера, трансгендера). [1]

Процес ідентифікації здійснюється шляхом проживання тотожності з представниками своєї статі в процесі емоційно-позитивних взаємин з ними та як результат такого співпереживання відбувається дієва емоційно-пізнавальна орієнтація на представників своєї статі.

В результаті статевої ідентифікації формується статево-рольова ідентичність, яка є складовою розвитку самосвідомості. [8, С.75]

Процес статево-рольової ідентифікації тісно пов'язаний з процесами самовизначення і персоналізації, а його порушення призводить до розбалансування особистості, порушення цілісності Я і неузгодженості між компонентами Я-особистості.

Статево-рольова ідентифікація є комплексним процесом, на який впливають біологічні, соціальні, культурні та психологічні перемінні.

До біологічних чинників, які впливають на статево-рольову ідентифікацію відносять генетичну, гормональну та нейробіологічну інформацію, яка визначає анатомічні й фізіологічні аспекти статі.

Так гормональний статус та зміна гормонального фону, особливо коливання статевих гормонів (тестостерону, естрогену), зміни, викликані захворюваннями ендокринної системи, віковим гормональним розвитком або гормональною терапією можуть впливати на відчуття гендерної ідентичності та сприяти порушенню процесу гендерної ідентифікації.

Щодо нейропсихологічних особливостей, то у сучасній науці активно досліджується гіпотеза, відповідно до якої різні структури в гіпоталамусі можуть бути пов'язані з гендерною ідентифікацією та статевою орієнтацією. [1]

Також ряді досліджень було виявлено, що генетичні варіації також можуть відігравати роль у формуванні гендерної ідентичності, зокрема досліджується генетичний зв'язок між гендерною дисфорією та сигналізацією статевих гормонів [5], хоча цей зв'язок поки що недостатньо вивчений.

До психологічних факторів, які впливають на гендерну ідентичність, відносять:

- рівень особистісного розвитку та самосвідомості (процес самопізнання може змінити уявлення про свою соціальну стать і роль);
- психологічні травми;
- рівень психологічного благополуччя.

Соціальними чинниками, які формують гендерну ідентичність і зміна яких може змусити людину до переосмислення себе і своєї ролі, є:

- ✓ сімейне середовище та виховання;
- ✓ соціальне оточення та підтримка, референтні групи і особистості, що мають вплив рольової моделі;
- ✓ соціальні норми та культурні цінності (у суспільствах, толерантних до гендерної різноманітності, люди відчують більшу свободу для вивчення своєї ідентичності, а в консервативних культурах цей процес пригнічується через суспільний тиск і стереотипи). [7, с.25-30]

До культурних факторів, що мають вплив на гендерне самовизначення, слід віднести: доступ до освітніх ресурсів; рівень розвитку громадянського суспільства, свободу засобів масової інформації (які, зокрема, висвітлюють різні гендерні ідентичності і дають можливість краще зрозуміти власний досвід); свободу віросповідання.

Політичними чинниками, які впливають на досліджувану категорію, є політична підтримка гендерної різноманітності; рівень розробки нормативно-правової бази, що захищає права різних гендерних груп; розвинутість правових механізмів супроводу трансгендерного переходу.

Зазначені чинники мають потенціал впливати як окремо, так і в комбінації з іншими, роблячи процес самоусвідомлення складним і таким, що залежить від багатьох перемінних.

Важливою задачею сучасної психологічної, антропологічної, медичної науки є посилення уваги науковців до цих питань, адже від їх вирішення залежить:

→ *вдосконалення системи охорони здоров'я як з метою надання допомоги пацієнтам з гендерною дисфорією, так і для розробки програм підтримки пацієнтів у процесі трансгендерного переходу.* Також важливою задачею в цьому напрямку є

розробка персоніфкованих програм гормональної терапії та підтримка психічного здоров'я для гендерно різноманітних осіб. Ще одним напрямком в цій сфері є прогнозування впливу травм на можливу зміну гендерної ідентичності і розробку програми їх подолання;

→ розвиток гендерної психології і розвиток знань про формування, зростання і зміну гендеру, як важливої складової Я-концепції особистості;

→ *підтримка психологічного благополуччя особистості*, адже знання і розуміння цих чинників дозволяє фахівцям надавати ефективну психологічну підтримку та терапію особам, які знаходяться у пошуку своєї ідентичності або переживають симптоми гендерної дисфорії;

→ *розробка освітніх і соціальних програм, які спрямовані на створення безпечного соціального і психологічного простору, розвиток толерантності і зміцнення рівня терпимості в суспільстві, зменшення кількості випадків булінгу і дискримінації за ознаками статево-рольової ідентифікації*;

→ розвиток соціокультурної політики – вивчення досліджуваних чинників допомагає суспільству краще усвідомлювати і приймати гендерну різноманітність, руйнуючи стереотипи та дискримінаційні установки.

Висновок: вивчення чинників, що впливають на формування і розвиток гендерної ідентичності є важливим інструментом для побудови висококультурного, толерантного суспільства та розвитку підтримки для тих, хто може стикатися з труднощами в процесі дослідження і зміни свого гендерного статусу.

Список використаних джерел

1. Alicia Garcia-Falgueras, Dick F. Swaab A sex difference in the hypothalamic uncinate nucleus: relationship to gender identity// Brain, Volume 131, Issue 12, December 2008, Pages 3132–3146 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://academic.oup.com/brain/article-abstract/131/12/3132/295849?redirectedFrom=fulltext&login=false>

2. APA Dictionary of Psychology//American Psychological Association [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dictionary.apa.org/gender-identity>

3. Christia Spears Brown: Discrimination in childhood and adolescence a developmental intergroup approach. - New York, NY: Routledge, Taylor & Francis Group, 2017. – 234 pp.

4. Gender Mainstreaming in Education and Upbringing: the problem of term formation = (Гендерний підхід у освіті й вихованні: до проблеми становлення термінології) [Електронний ресурс] / О. В. Petrenko // Theory and methods of educational management. – 2013. – №11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tme.umo.edu.ua/docs/11/5.pdf>

5. Genetic Link Between Gender Dysphoria and Sex Hormone Signaling// Madeleine Foreman, Lauren Hare, Kate York, Kara Balakrishnan, Francisco J Sánchez, Fintan Harte, Jaco Erasmus, Eric Vilain, Vincent R Harley// The Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism,

Volume 104, Issue 2, February 2019, Pages 390–396 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://academic.oup.com/jcem/article/104/2/390/5104458?login=false>

6. Дефініція і сутність поняття «моральні гендерні стереотипи» / О.Б.Петренко // Психологія: реальність і перспективи : зб. наук. пр. Рівнен. держ. гуманіт ун-ту. – Рівне: РДГУ, 2013. – Вип. 2. – С. 23–27.

7. Петренко О. Б. Гендерні відмінності та їх врахування в сучасному соціокультурному просторі України / О. Б. Петренко. – Рівне : РОЦППКП, 2013. – 38 с.

8. Яковлева А. В. Полоролевая идентификация и механизмы психологических защит у старших подростков //Системная психология и социология. – №7, 2013. – С.75

Турбан В. В.,

*докторка психологічних наук, професорка,
завідувачка лабораторії загальної психології
та історії психології ім. В.А. Роменця
Інституту психології імені Г.С. Костюка
НАПН Укоаїни,
м.Київ, Україна*

САЛЮТОГЕННИЙ ПІДХІД У АДАПТАЦІЇ ДО УМОВ МИРНОГО ЖИТТЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ-УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

У науковому психологічному полі, наразі, виходить багато праць про стресові умови які переживають військовослужбовці-учасники бойових дій в період перебування у зонах бойових дій та після, коли вони знаходяться на ротації.

Практика роботи з військовослужбовцями-учасниками бойових дій показує, що перехід від складного напруженого «бойового» життя й до «нормального», мирного життя визиває, у даної категорії, сильніший стрес. Тому, розгляд суті адаптаційного процесу у військовослужбовців-учасників бойових дій до умов мирного життя, на сьогодні, є дуже актуальним.

До 1970-х років більшість досліджень стресу були зосереджені на захворюваннях та патологіях, які «виробляють» стресові ситуації. У 1980-ті роки Аарон Антоновський запропонував парадигматичну зміну у дослідженнях стресу. Замість традиційного та загальноприйнятого пошуку стресу як джерела патології та хвороби Аарон Антоновський запропонував інший підхід, який він назвав «салютогенним».

Салютогенне питання досліджує, що сприяє тому, що люди стикаються з важкими стресовими ситуаціями і не зазнають краху. Незважаючи на поширену думку, що тривалий стрес призводить до зривів, більшість людей зіштовхуються у своєму житті з різними стресовими ситуаціями та все ж залишаються здоровими тілом та духом.

Антоновський шукав концепцію, яка б охарактеризувала загальні елементи найрізноманітніших ресурсів, згаданих у літературі з дослідження стресу і яка б пояснила, як ці ресурси (такі як: соціальна підтримка, культурна стабільність, дохід, освіта тощо) сприяють успішній боротьбі зі стресом. Він припустив, що загальним для всіх цих ресурсів є те, що вони дають життєвий досвід, формують відповідний світогляд, в основу якого покладано «почуття послідовності».

Якщо застосувати основи концептуального погляду Антоновського до адаптаційних етапів, які проходять українські військовослужбовці-учасники бойових дій, то ми побачимо цілісну «картину» спрямованості особистості до психічного одужання. Тож, зробимо спробу прослідкувати, у загальному вигляді, по шагові етапи проходження адаптаційного процесу військовослужбовців-учасників бойових дій.

Перший – підготовчий етап (людина збирає інформацію, що дасть змогу скласти уявлення про умови, які вона сприймає як складні, усвідомити завдання, які доведеться вирішувати; опановує нові ролі; оволодіває уміннями та навичками для встановлення взаємовідносин з іншими людьми).

Другий – стартової психічної напруги етап (інформаційна невизначеність і передбачення можливих складних ситуацій спричиняють появу сильної психічної напруги, що виражається в складних емоційних переживаннях, порушеннях сну і вегетативних змінах організму).

Третій – гострих психічних реакцій входу етап (можуть виникати позитивні емоційні переживання (ейфорія, гіпоманіакальність), що супроводжуються підвищеною руховою активністю. При цьому усувається інформаційна невизначеність і людина виявляється надмірно поінформованою. Окрім цього, цей етап може супроводжуватися психічною напругою, пов'язаною із загрозою для життя. За умови емоційного розв'язання проблеми, людина відчуває повну поінформованість, упевненість у матеріальному стані та засобах порятунку і в правильності своїх дій при виникненні непередбачених ситуацій).

Четвертий – переадаптації етап (формується нові функціональні системи в центральній нервовій системі, що дають змогу адекватно відобразити реальну дійсність в незвичайних умовах життя. Відбувається актуалізація необхідних потреб і виробляються захисні механізми, що забезпечують реакції на психогенні фактори).

П'ятий – завершального психічного напруження етап (з'являються незвичайні психічні стани, що характеризуються емоційною лабільністю, порушеннями ритму сну і бадьорості).

Шостий – гострих психічних реакцій виходу етап (відбувається кардинальна зміна функціональних систем психофізіологічної організації, що супроводжується появою незвичайних психічних станів, порушенням пізнавальних процесів, емоційного регулювання та рухової діяльності).

Сьомий – реадаптації етап (відбувається відновлення процесів відображення, системи відносин і координації рухів, адекватних для звичайних умов життя).

Розглянуті етапи, дуже умовні й обов'язково потребують залучення індивідуального підходу до кожного, але вони дають можливість встановити взаємозв'язок між процесами реабілітації і адаптації.

По-перше, кінцевим результатом комплексу реабілітаційних заходів має бути досягнення оптимального рівня адаптованості військовослужбовців-учасників бойових дій.

По-друге, форми, методи, технології, прийоми і засоби, що застосовують у процесі проведення реабілітації, мають слугувати відновленню адаптивних функцій особистості.

Фалько Н. М.,
кандидатка психологічних наук,
доцентка, ректорка Мелітопольського
державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

ГАРМОНІЗАЦІЯ ЖИТТЄВОГО ПРОСТОРУ МОЛОДІ У СОЦІО- ТА ЕКОКУЛЬТУРНОМУ ДИСКУРСІ

Соціальне життя людини – особливий тип її життєдіяльності, що характеризується спрямованістю на взаємодію з іншими людьми.

Вирішальну роль тут відіграють ті форми діяльності, які спрямовані на реалізацію її соціальних зв'язків, заснованих на взаємопов'язаних діях, тобто на соціальних взаємодіях.

Як відомо, значуща соціальна діяльність є системою навмисних цілеспрямованих процесів, заснованих на розумному цілепокладанні. Нею керує суб'єктивне осмислення і вона спрямована на інших.

На відміну від одиначної дії, мотивованої безпосереднім спонукаючим приводом, життєдіяльність регулюється динамічною смисложиттєвою системою, що є мотивацією як певна смислова єдність.

Смисл надає мотивації життєдіяльності цілісність, пов'язуючи спонукання, що викликають активність суб'єкта, з більш широким пластом реальності. При цьому мотивація ґрунтується на розумінні суб'єктом причин, що спрямовують його до активності, а також передбачає пояснення доцільності вибору відповідних способів життєдіяльності.

Як зазначають дослідники, принципове значення поняття смисл полягає у тому, що воно виводить пояснення за межі індивідуальної свідомості, у площину реальної життєдіяльності суб'єкта [1-3].

Суб'єктивне розуміння смислу життя є мотивом життєдіяльності. У ньому сходяться потреби, інтереси, цінності та можливості їх реалізації, ідеальні уявлення про дійсність та реальність.

У визначеннях смислу життя найчастіше виділяються два аспекти, що розкривають його сутність – це діяльність, спрямована на інших та моральна основа самого життя. Проте, різні групи мають різне розуміння смислу життя, що обумовлено світоглядними, моральними, психологічними якостями особистості і відбивається у життєвій позиції молоді людини.

Представляючи собою ставлення молоді до навколишнього світу, життєва позиція виявляється у її повсякденній поведінці.

Таким чином, життєва позиція є інтегральним корелятом життєдіяльності.

Формуючись у взаємодії з іншими, вона сприяє виробленню моральних регуляторів вибору життєвих альтернатив. На її основі формуються вищі рівні осмислення реальності та духовні регулятори вибору цілей та засобів досягнення.

Життєдіяльність молодого людини здійснюється в конкретних умовах довкілля, які значуще впливають на формування її життєвої позиції. У найзагальнішому вигляді довкілля представляється як простір життєдіяльності молоді, обмежений природними, техногенними, соціокультурними умовами її буття. Ці умови, відбиваючись у потребах, інтересах, цінностях молоді, визначають особливості природної, техногенної, соціокультурної сфер її життєдіяльності.

Особливості різних сфер мають на увазі наявність специфічних факторів життєзабезпечення молодого людини, а також чинників, що впливають на зміну форм та способів життєдіяльності. Їх зміни виявляються й у зміні життєвих позицій.

Сучасне місце існування амбівалентне стосовно людини, породжує не тільки можливості, а й високий потенціал ризикогенності, що, зрештою, змінює і умови життєдіяльності, і свідомість молоді.

Наростання загроз здоров'ю та життю молодого людини у зв'язку зі змінами природного середовища, кризовою екологічною ситуацією, обумовленою процесами деградації екосистем, обмеженням можливостей ресурсозабезпечення та ресурсовідтворення біосфери. Гармонізація життєвого простору молоді, у зв'язку з цим, набуває нових смислів, які проявляються у різних формах екологічної культури, що перетворює реальність.

Список використаних джерел

1. Вашкевич В. М. Історична свідомість студентської молоді: ціннісно-світоглядні орієнтири. К.: Світогляд, 2010. 274 с.
2. Волинчук О. До проблеми психологічних меж особистості. *Наука і освіта*. 2019. №3. С. 37-40.
3. Ставицька С. О. Духовна самосвідомість особистості: становлення і розвиток в юнацькому віці: монографія. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. 727 с.

Френкель С.,
*докторантка кафедри практичної психології
та соціальної роботи
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля МОН України,
м. Київ, Україна*

ПРОБЛЕМА ПОДОЛАННЯ ВАЖКИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЙ ЛЮДЬМИ ІЗ ХРОНІЧНИМИ ХВОРОБАМИ

Проблема подолання важких життєвих ситуацій, до яких, без сумніву, належать стресові стани людини із хронічними хворобами, особливо у її працездатному віці, є вкрай актуальною. Крім того, слід наголосити, що тема, яка стосується можливостей соціально-психологічної підтримки людині, яка опинилася у стресовій ситуації, пов'язаній із хворобою, була і залишається маловивченою.

Слід констатувати, що у дослідженнях учених приділяється увага моделям подолання стресу, викликаного важкими життєвими ситуаціями. Одні дослідники віддають перевагу моделі, що розглядає подолання стресу як мінливу особливість особистості, що впливає на поведінку в широкому спектрі ситуацій (F. Blanchard-Fields, D. Dooley, S. Kobasa, A. Peggy, K. Rook, D. Shek, S. Taylor та ін.). Інші – приділяють увагу такій моделі, де подолання стресу оцінюється відносно певних стресових умов чи ситуацій (Р. Лазарус, К. Левін, С. Фолкман, С. Carver, L. Pearlin, C. Schooler та ін.).

У представленому дослідженні стресові ситуації в осіб зрілого віку розглядаються як проблеми, пов'язані з їх хронічними захворюваннями.

Наразі можна говорити про інтегративно-особистісно-ситуаційний підхід, згідно з яким на вибір копінг-зусиль в умовах хвороби, впливають як особистісні, так і ситуаційні фактори (R. Moss, J. Schaefer та ін.).

Деякі автори, крім особистості суб'єкта та реальної ситуації, виділяють ще один важливий фактор – соціально-психологічну підтримку (D. Terry, H. Weber та ін.).

Зауважимо, що у психології існує декілька важливих концептуальних розмежувань щодо соціально-психологічної підтримки.

Соціально-психологічна підтримка розглядається як метаконструкт, що включає три компоненти: мережеві ресурси підтримки, підтримуючу поведінку та оцінки підтримки (A. Leppin, R. Schwartz та ін.).

Ці конструкти належать відповідно до мережі осіб, які надають допомогу, конкретних актів допомоги та оцінок таких ресурсів і допомоги з боку людини, яка перебуває у центрі розгляду.

Показано, що основними та найнадійнішими джерелами допомоги виступають родичі та друзі.

Незамінна роль підтримки сім'ї при подоланні важкої ситуації відзначена в роботах Г. Боденман, Н. McCubbin та ін. У працях низки авторів (P. Dykstra, C. Gorte, A. Gupta, S. Wills та ін.) йдеться про важливість та необхідність підтримки оточуючих.

Вибір джерел соціально-психологічної підтримки формується під впливом особистісних факторів, серед яких особливе місце займають ціннісні орієнтації та самооцінка особистості.

Життєві цінності задають напрям діям і помислам особистості, служать зразками для оцінки та порівняння бажаного та дійсного.

Найбільш важливим структурним утворенням психології особистості, що значно впливає на її ставлення до системи запропонованих норм та правил поведінки, є самосвідомість. Важливим елементом у структурі самосвідомості є самооцінка особистості, за допомогою якої відбувається регуляція її поведінки (S. Taylor та ін.).

На нашу думку мережеві ресурси підтримки складаються з підтримки сім'ї, підтримки друзів та підтримки оточуючих.

Кожен вид підтримки має бути розглянутим диференційовано, адже, наприклад, підтримка сім'ї складається із підтримки дітей, батьків, чоловіка, сиблінгів, прабатьків та інших (далеких) родичів.

Підтримка друзів складається з допомоги близьких друзів, друзів за інтересами та приятелів.

Для з'ясування ролі оточуючих під час подолання важкої ситуації, зокрема, хвороби, диференційовано слід розглянути підтримку, що складається з допомоги колег по роботі, сусідів, професіоналів, незнайомих людей, соціального оточення, держави.

Основним джерелом інтересу до соціально-психологічної підтримки є її перспективність у ролі потенційно важливого чинника психологічного та фізичного благополуччя осіб зрілого віку, більшість з яких, мають хронічні хвороби.

Загальноприйнятим є положення, згідно з яким поведінку визначає не ситуація, яка може бути описана об'єктивно або за узгодженою думкою кількох спостерігачів, а ситуація як вона дана у безпосередніх переживаннях суб'єкту.

Окрему увагу при розгляді проблеми соціально-психологічної підтримки осіб зрілого віку слід приділити психологічному призначенню та класифікаціям копінг-механізмів.

Зазначимо, що загальновизнаної класифікації копінг-механізмів немає. Вони поділяються дослідниками досить довільно (A. Billings, R. Moss, H. Weber та ін.).

Вченими розглядаються особистісні потенціали подолання важких ситуацій, серед яких відзначаються тип темпераменту, мотивацію досягнення, а також локус контролю (відповідальності) у важких ситуаціях. Особливе місце займають самооцінка та ціннісні орієнтації особистості.

Вченими описуються переваги та недоліки високої та низької самооцінки при подоланні важких ситуацій (S. Franzoi, S. Taylor), а також відзначається вплив ціннісних орієнтацій особистості на її поведінку. Подано теорії та підходи до розгляду ієрархічної структури цінностей особистості (M. Rokeach та ін.).

Розглянуто питання різниці між чоловіками та жінками у способах подолання життєвих труднощів. Зазначається, що статеві особливості копінгу, виявлені рядом авторів (F. Blanchard-Fields, D. Shek та ін.) можуть бути більшою мірою продуктом середовища, в якому перебувають чоловіки і жінки, ніж функцією статі.

При розгляді питання ефективності психологічного подолання зазначається, що найбільш дієвим виявляється використання кількох способів подолання негативних подій, а найбільш неефективною часто виступає стратегія уникнення.

Особливу увагу, на наш погляд, слід приділити ресурсам соціально-психологічної підтримки, серед яких особлива увага має бути приділена сім'ї та друзям, незамінній ролі близьких людей під час подолання важких життєвих ситуацій людьми із хронічними хворобами.

Чудакова В. П.,
кандидатка психологічних наук,
старша наукова співробітниця лабораторії
загальної психології та історії психології
ім. В. А. Роменця Інституту психології
імені Г. С. Костюка НАПН України,
Київ, Україна

**АСПЕКТИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ОСОБИСТОСТІ
В ЕКСТРИМАЛЬНИХ, КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ
ТА ДОВГОТРИВАЛОЇ НАПРУГИ, У ПОДОЛАННІ НАСЛІДКІВ
ТРАВМУЮЧИХ СИТУАЦІЙ, РОЗВИТКУ СТРЕСОСТІЙКОСТІ,
ЗДАТНОСТІ ДО ШВИДКОЇ АДАПТАЦІЇ
І ПОСТТРАВМАТИЧНОГО ЗРОСТАННЯ**

Мешканці України сьогодні переживають серйозні емоційні потрясіння, пов'язані із загрозою життю, втратою близьких, майна, роботи, розпадом сімей, вимушеним переселенням, відмовою від колишніх життєвих смислів. Із військовим станом пов'язано велика кількість проблем, особливої уваги заслуговують психологічні проблеми різних потерпілих верст населення: фахівці які працюють з потерпілими; військовослужбовці – як ті, хто бере участь у бойових діях, так і демобілізовані, та їхні сім'ї; вимушені переселенці, розділені сім'ї, безробіття, втрата близьких та страх цієї втрати, зростання кількості людей з адиктивними, депресивними та суїцидальними тенденціями.

Представники різних груп людей із психотравмивним досвідом по-різному переживають кризові, травмивні та стресові події, по-різному адаптуються до життя, тож і психологічна допомога у кожному окремому випадку має свої особливості.

Психологічні проблеми дорослих і дітей, які отримали травматичний досвід у результаті військових дій, потребують професійного вирішення та психологічного забезпечення у складних життєвих кризових і травмуючих ситуаціях. Особливої уваги набувають питання розвитку стресостійкості та здатності до швидкої адаптації особистості, як першооснови *посттравматичного зростання* особистості [3].

Щоб звести до мінімуму руйнівні наслідки кризових, травмивних ситуацій, сприяти збереженню психічного здоров'я, необхідна психологічна допомога та психологічна підтримка постраждалих як в умовах кризових ситуаціях та довготривалої напруги, екстремальної / надзвичайної ситуації, так і після повернення із зони ризику.

Психологічна допомога і психологічна підтримка – важливі складові мінімального реагування (безпосередньо в екстремальній ситуації) та комплексного реагування (на етапі стабілізації та раннього відновлення).

Проте багато з постраждалих і пізніше можуть потребувати психологічної допомоги, яка має надаватися в межах системи психологічної реабілітації.

Психологічна допомога – область практичного застосування психології, орієнтована на підвищення соціально-психологічної компетентності, на розширення психологічних можливостей людей і надання допомоги та психологічної підтримки як окремій людині, так і сім'ї, групі людей чи організацій. Психологічна допомога – це цілеспрямована активність, спрямована на розширення психологічних можливостей іншої людини в її особистісному й соціальному функціонуванні. Психологічна допомога *може надаватися* на професійному рівнях та побутовому рівнях (психологічна підтримка).

Відмінність професійної психологічної допомоги від неформальної психологічної допомоги полягає в тому, що фахівці:

- підготовлені для такої діяльності;
- орієнтуються на принципи надання психологічної допомоги, у своїй діяльності опираються на теорію;
- діють згідно правил, прийнятих у межах професійної спільноти, їхня діяльність санкціонується суспільством [1; 3].

Одним із *принципів психологічної допомоги* на етапі комплексного реагування, як і на етапі мінімального реагування, та в системі психологічної реабілітації, є багаторівневість:

- 1) рання психологічна допомога,
- 2) соціально-психологічний супровід,
- 3) психологічна реабілітація,
- 4) комплексна реабілітація.

Кожен рівень, на якому надається психологічна допомога, передбачає певні вимоги до місця надання, до підготовки тих, хто надає психологічну допомогу, вимоги до реалізації різноманітних заходів, різних форм психологічної допомоги, залежно від соціальної ситуації, потреб і стану постраждалих [1; 3].

Насамперед спеціалізована допомога має орієнтуватися на: *зниження* емоційної напруги, стабілізацію рівня тривожності, нівелювання агресії; *підвищення* продуктивної активності та спонтанності поведінки у ситуаціях спілкування та діяльності, *зміцнення* мотивації співробітництва та почуття спільності; *стабілізацію* почуття безпеки (захист від можливої подальшої шкоди); *формування та розвиток* адаптаційних ресурсів та навичок саморегуляції [2; 3].

Особливої уваги набувають питання *розвитку стресостійкості та здатності до швидкої адаптації особистості, які відіграють ключову роль у подоланні психологічних проблем і посттравматичному зростанню особистості.*

Говорячи про учасників бойових дій, зауважимо, що вони *стикаються* з екстремальними умовами, які можуть спричинити розвиток посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Проте, не всі військовослужбовці мають однакові наслідки.

Багато хто демонструє дивовижну здатність до відновлення і навіть особистісного зростання. Говорячи про *громадянського населення*, зауважимо, що військовий стан

створює також екстремальні умови і ситуації довготривалої напруги, які можуть викликати у них глибокий стрес та травму.

Також, багато людей демонструють дивовижну здатність адаптуватися і навіть зростати в таких обставинах. При цьому виявлено, що стресостійкість і здатність до швидкої адаптації відіграють у цьому вагомий роль. Ці якості дозволяють людині подолати негативні наслідки травматичної події, але й отримати з неї цінний досвід, трансформуючись у сильнішу та стійкішу особистість.

Отже, нами виявлено, що *результат розвитку стресостійкості та адаптації сприяє:*

- прискореному відновленню після травми;
- зростанню психологічної стійкості;
- розвитку нових навичок та здібностей;
- отриманню цінного досвіду;
- формуванню більш глибокого розуміння себе та світу.

Посттравматичне зростання – це дивовижний феномен, коли люди, які пережили тяжкі травми, пов'язані з воєнними діями, виявляють у собі нові сили та можливості. Це не означає, що травма стає чимось позитивним, але людина, проходячи через страждання, може набутися нового сенсу життя, глибшого розуміння себе та інших, а також розвинути в собі нові якості.

Важливо відзначити, що *посттравматичне зростання* – це складний процес, який *залежить* від багатьох чинників, включаючи індивідуальні особливості особистості, характер травми, рівень соціальної підтримки тощо. Однак *розвиток стресостійкості та адаптації значно підвищує шанси* на успішне подолання травми та особистісне зростання.

З метою вирішення вище зазначених проблем, нами розроблено і впроваджено науково-методичне забезпечення реалізації «технології психологічної підтримки і самодопомоги у подоланні наслідків травмуючих ситуацій, розвитку стресостійкості та здатності до швидкої адаптації» (далі, «технологія»), і виявлено її вплив на посттравматичне зростання особистості.

Вона складається з двох взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих моделей:

- 1) діагностична модель експертизи;
- 2) корекційно-розвивальна модель рефлексивно-інноваційного тренінгу, коучингу.

«Технологія» містить основні блоки: інформаційно-смысловий, діагностичний, аналітично-інтерпретаційний та прогностичний, та корекційно-розвивальний [2; 3].

За результатами впровадження «технології», *виявлено вплив розвитку стресостійкості та здатності до швидкої адаптації на посттравматичне зростання:*

1). *Прискорене відновлення:* Стресостійкі люди швидше справляються з негативними наслідками травми.

2). *Позитивний погляд на майбутнє:* Здатність адаптуватися допомагає переосмислити травматичний досвід та знайти у ньому позитивні аспекти.

3). *Розвиток нових навичок*: У процесі адаптації людина часто освоює нові стратегії подолання труднощів, що робить її більш гнучкою та ресурсною.

4). *Зміцнення міжособистісних відносин*: Стресостійкість та адаптивність допомагають підтримувати соціальні зв'язки, що є важливим фактором відновлення.

5). *Особистісне зростання*: Подолання травми може призвести до розвитку нових цінностей, смислів життя та глибшого розуміння себе. Важливо відзначити, що пост-травматичний зростання – це індивідуальний процес, який залежить від багатьох факторів. Однак розвиток стресостійкості та адаптації значно підвищує шанси на успішне подолання травми та особистісне зростання.

Список використаних джерел

1. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навч. пос. Том 2. Київ, 2018. 240 с.

2. Чудакова В. П. Інтегративний інструментарій забезпечення психологічної допомоги і розвиток компетентностей стресостійкості та здатності до швидкої адаптації особистості в складних життєвих травмуючих ситуаціях, з використанням діагностичних і корекційних, цифрових і STEM-методів. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*: щоквартальний науково-методичний журнал. Київ: ІОД, № 1 (88) / I квартал / 2023. С.67-77. DOI: [https://doi.org/10.32405/2309-3935-2023-1\(88\)-67-77](https://doi.org/10.32405/2309-3935-2023-1(88)-67-77) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://otr.iod.gov.ua/images/pdf/2023/1/9.pdf>

3. Чудакова В. П. Забезпечення психологічної допомоги засобами інтегративних психотехнологій NLP: подолання наслідків травмуючих ситуацій, розвитку стресостійкості та здібності до швидкої адаптації. *Забезпечення психологічної допомоги в секторі Сил оборони України*: зб. тез Всеукр. міжвід. психол. форуму (м. Київ, 30 червня 2022 р.). Київ: «Вид-во Людмила», 2022. 324 с. С. 286 -293. URL: <https://dndi.mvs.gov.ua>

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТЕЗ ДОПОВІДЕЙ

ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТЕЗ:

1. **Формат:** А4 (210x297 мм).
2. **Обсяг:** від 1,5 до 5,0 сторінок.
3. **Орієнтація:** книжкова.
4. **Поля:** всі сторони: 20 мм.
5. **Абзац:** 1,0 см.
6. **Міжрядковий інтервал:** 1,0.
7. **Розмір шрифту:** кегль 12.
8. **Шрифт:** «Times New Roman». Не використовувати ущільнення чи розрядження шрифту!
9. **Переноси:** не використовуються.
10. **Нумерація сторінок:** не використовується.
11. **Рисунки та таблиці:** слід подавати одразу після тексту, де вони згадуються вперше, або на наступній сторінці. Альбомний варіант рисунків і таблиць не використовується.

Рисунки. Рисунки мають супроводжуватися підписами, розташованими під рисунками по центру (наприклад: **Рис.1. Назва рисунку**). Шрифт назви рисунку подається косим шрифтом. Якщо рисунків більше одного, застосовувати нумерацію. Рисунки розміщуються в тексті у форматі **jpg** або подаються згрупованими.

Таблиці. Перед заголовком таблиці пишеться слово Таблиця та вказується її порядковий номер (наприклад: **Таблиця 1**). Таблиці повинні мати заголовки. Орієнтація заголовків – по центру. Розмір шрифту табличного тексту: кегль: 10-12 «Times New Roman».

12. **Формули:** внутрішній редактор формул в Microsoft Word.

13. **Список використаних джерел:** повинен бути оформлений згідно з вимогами ДСТУ 8302:2015 “Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні вимоги”. Список джерел подається в кінці тексту в алфавітному порядку. Звертайте увагу на правильний опис джерел з інтернету.

14. **Обсяг тез доповіді:** від 1,5 до 6,0 сторінок.

15. **Збереження файлу:** формат *.doc або *.docx.

16. **Назва файлу, що надсилається:** Прізвище автора без ініціалів, дата наукового заходу – число, місяць, рік, тип наукового заходу (круглий стіл, конференція, тощо), початок назви наукового заходу (наприклад: **ПЕТРЕНКО_12.11.2024_конф_Життєві виклики**).

СТРУКТУРА ТЕЗ:

1. **Для наукових та науково-педагогічних працівників** - прізвище та ініціали автора (або авторів) пишуться косим напівжирним шрифтом (наприклад: **Петренко М.О.**), на другому рядку науковий ступінь, на третьому рядку вчене звання, на четвертому та п'ятому – посада та назва установи (місце роботи), на шостому рядку вказуємо місто та країну. Дані авторів подаються без скорочень із застосуванням фемінітивів (словник фемінітивів: <https://gendergid.org.ua/a/>).

2. **Для здобувачів додатково вказати** – прізвище та ініціали наукового керівника, його науковий ступінь, вчене звання, посаду, назва установи (місце роботи), місто, країну. Дані керівників подаються без скорочень із застосуванням фемінітивів (словник фемінітивів: <https://gendergid.org.ua/a/>).

3. **ORCID ID** автора (за наявності).

4. **Назва тез доповідей:** пишеться великими літерами (Caps Lock) посередині, шрифт напівжирний.

5. **Основний текст тез:** мова (обирає одну з переліку доступних) українська або англійська.

6. **Список використаних джерел** (за наявності).

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

*Прізвище, ініціали автора (авторів),
вчений ступінь, вчене звання, посада,
Місце роботи або навчання
Відомості про наукового керівника
(у разі відсутності наукового ступеня)
Місто, країна*

ПРИКЛАД ОФОРМЛЕННЯ ТЕЗ

Петренко М.О.,

кандидатка наук,

старша наукова співробітниця,

провідна наукова співробітниця

лабораторії (назва лабораторії)

Інституту Психології імені Г. С. Костюка НАПН України,

м. Київ, Україна

НАЗВА ТЕЗ

Основний матеріал тез. Дані представлені на діаграмі (рис.1).

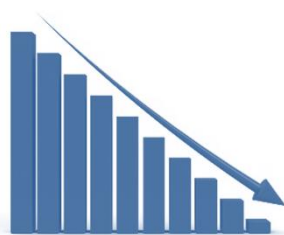

Рис. 1. Діаграма зниження....

Викладення матеріалу.

Результати самооцінки студентами стану свого здоров'я відображені в таблиці 1.

Таблиця 1

Самооцінка студентами стану свого здоров'я

Студенти	n	СТАН ЗДОРОВ'Я					p ≤
		Дуже погане, %	Погане, %	Посереднє, %	Добре, %	Дуже добре, %	
Жінки	486	1	5	47	44	3	0,001
Чоловіки	262	1	2	25	59	13	
Разом	748	1	4	39	49	7	-

Список використаних джерел

1. Вовк Д. В. Соціальна адаптація студентів-переселенців. 2016. Електронний ресурс: URL: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/22829> (дата звернення: 02.06.2024).
2. Горова О. О. Психологічна адаптація студентів до навчання у закладі вищої освіти. Актуальні проблеми психології. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. 2019. Т. 10, вип. 33. С. 26–35.
3. Саприкіна, С. О. Комплексне дослідження особливостей особистісної адаптації студентів-психологів. 2023.

Звертаємо увагу авторів на дотримання принципів **академічної доброчесності**.

Тези публікуватимуться **в авторській редакції**. Оргкомітет з підготовки наукового заходу залишає за собою **право відхилити тези** виступів, що не відповідають тематиці наукового заходу чи вимогам щодо оформлення.

Наукове видання

**ТЕПЕРШНЄ ТА МАЙБУТНЄ
УКРАЇНСЬКОЇ ПСИХОЛОГІЇ:
НАДБАННЯ ТА ВТРАТИ**

**Збірник тез доповідей
Всеукраїнського наукового круглого столу**

(22 травня 2024 року)

Підписано до друку 29.05.24

